

Székely Zoltán szakdolgozatának
rövidített, szerkesztett változata

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
I. A moldvai magyar ajkú lakosság meghatározása és története	5
I. 1. A <i>csángó</i> szó jelentése	5
I. 2. A csángók története és többrétegűségük okai	5
I. 3. A betelepedésről	8
I. 4. Néhány néprajzi gyűjtéssel kapcsolatos fogalom problematikája	11
II. A moldvai csángók nyelvi sajátosságairól	12
II. 1. Kicsinyítő képzők használata	12
II. 2. A toldalékok teljes hasonulásának kerülése	12
II. 3. Román nyelvi hatások a magánhangzó-használatban	13
II. 4. A névelőhasználat sajátosságai	13
II. 5. A nőnévképzés jelensége	14
II. 6. Rövidítések használata	15
II. 7. Nyelvi sajátosságok a moldvai táncok elnevezéseiben	15
III. Táncok	18
III. 1. A moldvai táncokról általában	18
III. 2. Romános és magyaros táncok	19
III. 3. Körtáncok	19
III. 4. Páros táncok	20
III. 5. Sortáncok	21
IV. Hangszerek	22
IV. 1. Leggyakoribb hagyományos hangszerek	22
IV. 1. 1. Dob	22
IV. 1. 2. Koboz	23
IV. 1. 3. Furulya, kaval, tilinkó	24
IV. 1. 4. Hegedű	25
IV. 2. Ritkábban használt hagyományos hangszerek	26
IV. 2. 1. Duda	26
IV. 2. 2. Doromb	26
IV. 2. 3. Citera	27
IV. 2. 4. Levélsíp	27
IV. 2. 5. Bika	27

IV. 2. 6. Ének	28
IV. 3. Modern, nem hagyományos hangszerek	28
IV. 3. 1. Fa- és rézfúvósok	28
IV. 3. 2. Harmonika	30
IV. 3. 3. Szájharmonika	30
V. Tánczene	31
V. 1. A tánczenék felosztása ritmusképlet szerint	31
V. 2. Hatások és folklorizáció	31
V. 3. Improvizatív jelleg	32
V. 4. Játékosság és díszítőmotívumok szerepe az előadásmódban	33
V. 5. Hitelesség problematikája	35
V. 6. Világzene és népzene	37
VI. Az újköszöntésről és a SYMA csarnokban történt beszélgetésről	39
VI. 1. Újévi népszokások – román vagy magyar?	39
VI. 2. Zenészek és néprajzkutatók értékmentő szerepe és felelőssége	44
Befejezés	46
Bibliográfia	49
A CD-mellékletéről	52
<i>Mellékletek</i>	
Térkép	54
Fényképek és ábrák	55
Képek jegyzéke	58
Kották	59
Köszönetnyilvánítás és a dolgozatban szereplő nevek jegyzéke és magyarázata	61
CD	

Bevezetés

Dolgozatomban a Moldvában élő, magyarul beszélő lakosok világával foglalkozom, különös tekintettel zenei kultúrájukban bekövetkezett változásokra. Kiemelt célom tehát a zenei élet bemutatása, de ehhez feltétlenül szükséges a Moldvában élő magyarság és székelység történetét és betelepülését is röviden ismertetni, mely az első fejezet témája.

A moldvai magyar ajkú lakosságot egy rövid nyelvtani, nyelvhasználati leírás keretében mutatom be, amelyet a helyi táncnevekre is rá lehet vetíteni. A nyelvi sajátosságok kérdését úgy tárgyalom, hogy nyelvészeti szempontok alapján nem teszek különbséget a *moldvai magyarság* és a *moldvai székelység* között.

A zenei kultúrával legszorosabban talán a helyi táncművészet függ össze, ezért külön fejezet foglalkozik e – manapság hazánkban is oly népszerű – táncokkal. A zenei változások nyomán követéséhez elsőként a hangszereket igyekszem számba venni és röviden bemutatni, a hangzásvilágot pedig CD-melléklettel kívánom érzékeltetni. A hangszerek kapcsán kitérek a moldvai zenekari felállások különböző típusaira is.

A hangszerek seregszemláját követően a helybéli zene sajátosságait részletezem. A táncdallamok csoportosítása után belső és külső hatásokat jelölök meg, melyek változást idéztek elő az itteni zenei kultúrában. Bizonyos díszítőmotívumok bemutatásán keresztül azt a különös játékosságot érzékeltetem, melyet a zenei építőkövekkel produkálnak adatközlő és táncmuzikális zenészek. Természetesen a már említett CD-melléklet ehhez a fejezethez is szorosan kapcsolódik, bizonyos részek szemléltetéséhez pedig kottamelléklet is segítséget nyújt.

A zenei részhez szervesen kapcsolódó újközvetítés leírása és a leírások körüli nézetkülönbségek adják a következő fejezet anyagát. Mindennek kapcsán a vita népzenei hatását is megvizsgálom.

A dolgozat befejezése rövid összefoglaláson túl a *csángó* gyűjtőnéven ismert emberek Moldvában élő csoportjának jövőjével, valamint a kutatók, zenészek és szimpatizánsok felelősségével foglalkozik.

Mellékletek –CD- és kottamelléklet – segítik a tájékozódást, elsősorban a tánc és a zene világában. Egy térkép és fényképek is színesítik az összeállítást.

I. A moldvai magyar ajkú lakosság meghatározása és története

I. 1. A *csángó* szó jelentése

Legelsőként magának a *csángó* szónak a jelentését kell tisztázni. Andrásfalvy Bertalan meghatározása szerint három nagyobb magyar néprajzi csoportot is illethetünk ezzel az elnevezéssel: a hétfalusi-, a gyimesi- és a moldvai csángókat (Andrásfalvy, 1985:115). A szó eredetére vonatkozóan többféle elképzelés is létezik. Abban egyetértés alakult ki, hogy a *csángó* elnevezés alapvetően gúnynév, amivel leginkább a székelyek illették a Moldvába, vagy Gyimesbe származott magyarokat és székelyeket (Néprajzi Lexikon 1. kötet, 1977:454, Lükő, 2002:25). Az is valószínű, hogy a szó eredete a *csángál*, azaz *'kószál, csavarog'* szavakból eredhet (Táncos 1997:370).

2004. március 28-án a SYMA Rendezvénycsarnokban lezajlott egy rövid beszélgetés zenetudósok, néprajzkutatók és népzeneészek között, melynek témája a magyar elemek jelenléte és tetten érhetősége volt a moldvai magyarság zenéjében. Ezen a beszélgetésen hangzott el Pávai István néprajzkutatótól, hogy ismer olyan gyimesi férfit, aki azt állította, ha valaki *csángónak* nevezi őt fiatalabb korában, bizony „megmártja benne a bicskáját” (Pávai, SYMA Csarnok, 2004.). Ezzel is csak alátámasztani tudom, hogy a *csángó* elnevezés nem kimondottan dicsérő kifejezés, legalábbis régen nem számított annak. Napjainkban azonban egész sor szervezet, fesztiválok, programok viselik nevükben ezt a szót, melynek jelentése ezáltal a Kárpátok keleti vonulatainak két oldalán élő magyarok számára is megszélidült.

Mindenesetre jogosnak tűnik az a felvetés, hogy nem sértő-e továbbra is gúnynevről szólítani az anyaországtól oly távol élő magyar ajkú népesség tagjait, ezért a jelen dolgozat keretei között, a *csángó* kifejezés mellett szinonimaként igyekszem használni a *moldvai magyarok*, *moldvai székelyek* szókapcsolatokat.

I. 2. A csángók története és többrétegűségük okai

A fenti kérdésekről Táncos Vilmos öt vázlatpont köré fogalmazta véleményét, *Hányan vannak a moldvai csángók?* című írásában (Táncos, 1997:370-390)

Az említett vázlatpontokat kiegészítve szeretnék a csángók történetéről egy rövid összefoglalást adni, melyet a mellékletben megtalálható, Halász Péter által összeállított kronológia egészít ki.

1. Tánczos Vilmos az 1992-es népszámlálás adataira hivatkozva kijelenti, hogy a kilencvenes évek elején, a romániai Moldva tartomány hat megyéjében – ezek: Bacău, Botoșani, Iași, Neamț, Vaslui és Vrancea – közel 250 000 katolikus élt. Ezek az emberek nagy valószínűséggel, zömmel magyar származásúnak mondhatók (Tánczos, 1997:370).

2. Elképzelhető, hogy az ortodox, azaz görögkeleti lakosság egy része is magyar származású. Esetükben a vallás elvesztését a papok hiánya, illetve a bojárok, fejedelmek által gyakorolt ráhatás is eredményezhette. Ezt kevés kutatás támasztja alá, de településnevek, a terület földrajzi névanyaga, a családnévállomány ilyen következtetések levonását is lehetővé teszi (Tánczos, 1997:370). Lükő Gábor az esetleges magyar származásúak ortodox vallásúvá válását azzal magyarázta, hogy Erdélyben nagyobb vallásszabadság volt, ezzel szemben az anyaországban a Habsburg fennhatóság a katolicizmust tette államvallássá. Erdélynek alig volt katolikus lakossága és – mint Lükő hozzáfűzi:

„az udvar unióra bírta az oláhság egy részét. Az egyesült görög katolikus egyház hívei egyszerre kiváltságos helyzetbe kerültek a református magyarsággal szemben: a magyarság 'dicsőséges múltja' helyében övék volt a jövő. Csodálkozhatunk-e rajta, hogy magukkal ragadták a magyarság egy részét? Mert ha nem, akkor a moldvai magyarokat nem hibáztathatjuk a történelemért. Moldvában a keleti egyháznak nagyobb hatalma volt a lelkek felett, mint a nyugatinak. Magyar ember viszont Ajtony megöletése óta nem lehetett a keleti egyház híve. Aki 'oláh hitre' tért, az menthetetlenül oláh is lett mindenestül” (Lükő, 2002:19).

3. Tánczos Vilmos is megemlíti, hogy a *csángó* elnevezés – bár ezt eddig nem sikerült minden kétséget kizáróan bebizonyítani – a

„'kószál', 'csavarog', 'vándorol', 'elkóborol' stb. jelentésű csang/csáng ige származéka, eszerint tehát a népcsoport neve világosan utal a csángók költöző, telepes mivoltára.” (Tánczos, 1997:370)

4. Fontos megállapítás, hogy a *csángó* elnevezés alatt értett etnikum nem egységes. Ennek földrajzi okai is vannak: csángóknak mondott népcsoport él a Gyimesi-szorosban, de Brassó közelében is, Hétfaluban, sőt néha a

Bukovinába vándorolt székelyeket is csángónak mondják (Néprajzi Lexikon, 1977:454, Tánczos, 1997:370). A földrajzi okokon túl, e csoportok lényeges megkülönböztető jegyei abból erednek, hogy különböző hullámokban, időszakokban érkeztek ide. Egyes nézetek szerint a Moldvában élő magyarság első rétegét azok az elemek adják, akik a besenyők támadása után nem vándoroltak be a Kárpát-medencébe, hanem a veszély elmúltával visszatértek a magyar őstörténet által ma Etelköznek nevezett területre. Nyilvánvaló, hogy ezek az emberek csak nehezen tarthatták meg etnikai különállásukat az itt létrejött Kunországban. Árpád-házi királyaink is telepítettek ide magyarokat, sőt önálló püspökséget is létrehoztak (1227. milkói római katolikus kun püspökség), mely alapvetően a pogány kunok megtérítését célozta meg (Domokos, 2001:28).

Lükő Gábor figyelmeztet, hogy bár lehetséges bizonyos számú magyar csoport Etelközben maradása a besenyők támadása után, nem valószínű, hogy ez a csoport az elkövetkezendő pár száz évben gyakran váltakozó nomád fennhatóságok alatt megőrizte volna etnikai különállását. Nyilvánvaló, hogy egy békeidőben letelepedő csoport, így az elképzelések szerint itt maradt magyarság is, birtokba vesz fontos stratégiai pontokat (vízpart, átkelők, dombtetők). Kérdés azonban, hogy a több hullámban érkező, harcos, nomád népek eltűrték-e ezt egy letelepedett, békés népcsoporttól. Ezen a kifogáson túl más adatok is inkább azt támasztják alá, hogy Erdélyből áttelepült magyarokról és székelyekről van szó a csángók esetében:

„A moldvai magyarok és székely csángók beszéde, viselete és gazdasági szerszámai ma is különböznek egymástól, viszont mindegyik megegyezik a vele szomszédos erdélyi magyar, illetve székely nép beszédével, viseletével, technikájával. Hogy csak néhány példát említsünk: a magyarok kétszarvú, a székelyek egyszarvú ekét használnak itt is, ott is; a magyarok nyíltabb magánhangzókat ejtenek a hangsúlytalan szótagokban, mint a székelyek (kérészt helyett kereszt, káposzta helyett kápaszta, földön helyett földön) Mindez bajosan volna érthető, ha a csángók kinn szorult, elveszett fiai volnának a honfoglaló magyarságnak” (Lükő, 2002:16).

Éppen ezért Lükő Gábor szerint, magyar nyelvű lakosság Moldvában kb. 600 éve él:

„*A Tatros és a Bodza völgyét székelyek, a Moldva és a Beszterce völgyét pedig Szamos-völgyi magyarok szállták meg annak idején*”
(Lükő, 2002:16).

Az említett eseményeken túl, a helyi római katolikusok létszáma időről-időre felduzzadt, köszönhetően a több hullámban történő vándorlásoknak, melyek közül kiemelkednek:

- a XV. században érkezett husziták csoportja;
- szintén a XV. századtól kezdve, főként csíki, azaz többségükben katolikus székelyek;
- az 1764-es mádэфalvi veszedelmet követő, leginkább a székelységet érintő népmozgás (Lükő, 2002:19-20).

Éppen e többrétegűség miatt lehet elhibázottnak mondani az egységesítő kifejezés (tudniillik *csángó*) használatát. Ezért van az, hogy egyesek *moldvai magyarságot* és *moldvai székelységet* próbálnak megkülönböztetni, mások pedig *székelyes csángókat* különítenek el a *magyaros csángóktól*. A Pávai István által említett okokra hivatkozva az elsőként említett meghatározást tartom helyesebbnek.

5. Tánczos Vilmos külön kitér arra is, hogy az asszimilációnak és a kulturális életet érintő változásoknak köszönhetően, a Moldvában élő székelység különállásának tudata mára már kevésbé markáns, következésképp a *csángó* szó, mint gyűjtőnév használata a magyarságtól és a románságtól való távolság jegyében a székelyek számára is elfogadhatóvá vált. Ettől függetlenül a *moldvai székelység* kultúrája jól kimutathatóan eltér a *moldvai magyarság* kultúrájától (Tánczos, 1997:371).

I. 3. A betelepedésről

A magyarság Moldvába történő betelepedésével és az erre vonatkozó elméletekkel kapcsolatosan Benda Kálmán más tényeket és időpontokat is kiemel, ami más megvilágításban helyezi ezt a kérdést. Mint azt Benda Kálmán *A moldvai csángómagyarok története* című tanulmányában leírja:

„*Az első elméletek a múlt század elején jelentek meg, a magyar tudomány ekkor kezdett foglalkozni a moldvai magyarok eredetével. Akkor az volt a vélemény, hogy a kunok leszármazottai. Ebben az időben ugyanis úgy tudták, hogy a kunok és a magyarok testvérnép*”

voltak, nyelvük azonos volt; a kunok is magyarul beszéltek. Amikor a múlt század hetvenes éveiben előkerültek az első kun nyelvemlékek, amiből kiderült, hogy a kunok egy török nyelvet beszéltek, ez az elmélet tarthatatlanná vált” (Benda, 1993:39).

Ahogy Benda írja, ekkor lépett életbe az a – korábban már általam is említett – elmélet, mely szerint az Etelközben maradt magyarok jelentik a csángó népesség első, legrégebbi rétegét (Benda, 1993:39). Ezen elmélet cáfolatára Benda is hasonló logikai érvelést alkalmaz, mint Lükő Gábor (Lükő, 2002:16), vagyis a nomád népek fennhatósága nem múlhatott el hatás nélkül az itt élőkre nézve, ez pedig annyit tesz, hogy:

„... lehet, hogy a honfoglalás idején maradtak Moldvában magyarok, falvaik azonban az idők viharában minden bizonnyal megsemmisültek és elpusztultak. A mai moldvai magyarok ősei nem keletről, hanem nyugatról, a Kárpát-medencéből kerültek mai lakóhelyükre, a magyar honfoglalás után” (Benda, 1993:40).

Lükő Gábor már említett állításával szemben, mely szerint körülbelül hatszáz éve élnek magyarok és székelyek ezen a vidéken (Lükő, 2002:16), Benda szerint az 1241-42-es tatárjárás után IV. Béla

„igyekezett megszervezni az ország védelmét a mongolok visszatérésére számítva” (Benda, 1993:40).

E munka során a Szeret folyó folyásirány szerinti jobb, vagyis nyugati partjára IV. Béla katonai őrhelyeket létesített. Az ide családostul telepített katonák és családjaik

„kiszakadva a nemzet-testből, a magyar fejlődés egészéből, az idegen országban megőrizték azt, ami idebent nálunk a fejlődés következtében eltűnt, módosult, megváltozott” (Benda, 1993:40-41).

A további utánpótlást jelentő hullámokról Benda Lükőhöz hasonlóan a következőket állítja. A második rétege ennek a népességnek a vallási üldöztetés elől idevándorló huszita közösség volt, akik elsősorban Dél-Magyarországról jöttek és Moldova keleti részén telepedtek meg (Benda, 1993:41). Benda azt is kiemeli, hogy a husziták új falvakat, településeket hoztak létre, amelyek elnevezésükben is őrzik a vallás jeles személyiségeit. Erről árulkodik Husz és Jeromosfalva települések elnevezése is. Ez utóbbit egyébként Prágai Jeromosról, a husziták hadvezéréről nevezték el (Benda, 1993:41). Az is szorosan idetartozó információ, hogy a rendkívül művelt

huszíták hatásának köszönhetően a szellemi központtá emelkedő Tatros városában 1466-ban elkészült az első magyar bibliafordításnak, a Huszita Bibliának egy másolata (Beke, 1988:266 és Benda, 1993:41).

Miként azt Lükő Gáborra hivatkozva már említettem, a későbbi hullámokat zömmel székelyek jelentették, Benda Kálmán azonban Lükő Gáborhoz képest egy századdal későbbre teszi a székelyek bevándorlását. Szerinte a XVI-XVII. században indult meg a székelyek Moldvába áramlása, melynek okaként elsősorban az adófizetés előli menekülést jelöli meg (Benda, 1993:41 és Lükő, 2002:19). Letelepedésük helyszíne Dél-Moldva volt, ahol az itt élő közösségektől elkülönülten, újonnan épített falvakban telepedtek le (Benda, 1993:41). Miként írja:

„A csángó nevet sem vállalják, magukat székelynek nevezik”
(Benda, 1993:41).

Lükő Gáborhoz hasonlóan Benda is a Madéfalván bekövetkezett mérsárlást követő időre teszi a székelyek Moldvába vándorlásának újabb hullámát. Mindezt kiegészíti azzal, hogy a székelyek egy része Bukovinába települt, ahol 1773-ban Hadik András tábornagy telepítette le őket (Benda, 1993:41). Az itt létrejövő egyik falu ma is a hadvezér nevét viseli: Hadikfalva. A bukovinai székelyek nagy részét a II. világháború alatt Magyarországra, Bácskába telepítették, majd a területen átvonuló szerb csapatok elől Tolnába és Baranyába menekültek (Benda, 1993:41), ahol egy részük a világháborút követő lakosságcsere nyomán üresen maradt sváb és horvát házakba költözhetett (Kóka, 2002:7). Ez a vándorlási folyamat nemcsak a bukovinai székelyek osztályrésze volt, hanem moldvai falvak lakosaié, például Gajcsána-Magyarfalusi embereké is, akik ma Baranya északi részén, Egyházaskozár, Mekényes és Szárász falvakban élnek (Andrásfalvy, 1985:117).

Kósa László és Filep Antal közös munkájukban a madéfalvi veszedelmet megelőző és az azt követő időkből is kiemelnek olyan eseményeket, amelyek megindították elsősorban a székelyek Moldvába áramlását. Ezek a Rákóczi szabadságharc, illetve az 1848-49-es szabadságharc (Kósa-Filep, 1983:148).

Benda érdekes adalékokkal szolgál a magyar népesség arányának változásaihoz is:

„Beckléseink szerint az 1500-as években Moldva lakosságának mintegy 8-10%-a volt magyar, az 1680-as években azonban már csak

6-7000 magyarról tudunk, akik legföljebb 3-4 %-át teszik ki a számban szintén megfogyatkozott románoknak. A XVIII. századi nagy székely kivándorlás ismét megduzzasztja a magyarok számát, a megnövekedett román népességnek is 5-6%-át adják” (Benda, 1993:42).

I. 3. Néhány néprajzi gyűjtéssel kapcsolatos fogalom problematikája

A *csángó* szó jelentésének tisztázása mellett, az egész néprajztudományt érintő *adatközlő* kifejezést kell még meghatároznunk. Az *adatközlő* szó azokra a falusi emberekre vonatkozik, akik autentikusnak tekintett formában közvetítik saját kultúrájuk egy-egy elemét (és ezen keresztül természetesen egészét) a kíváncsiskodó néprajzos számára. A kifejezés, noha pontos, mégis rettentő rideg: az egy-egy gyűjtés (ez sem éppen a legszebb kifejezés) során kialakuló személyes kapcsolatok fontosságának érzékeltetésére teljes mértékben alkalmatlan. Többek közt Kelemen László és Pávai István kiemelte egy beszélgetésen, hogy időszerű lenne más névvel illetni „öregjeinket”, olyannal, melyben sokkal több tisztelet és szeretet érezhető. (Kelemen, Pávai, 2004.)

Hasonló kérdéseket vet fel *gyűjtő*, *gyűjtés* szavak problematikája is. Noha rengeteg adat, információ összegyűjtéséről és rendszerezéséről van szó, bizonyos szövegkörnyezetben egyfajta „nagybevásárlás” jelleg érződik ezekből a szavakból, holott a tudás felhalmozásán kívül különös hangsúlyt kap a már említett, beszélgető felek közti személyes kapcsolat, melyet nem fejeznek ki méltóképpen ezek a szavak.

II. A moldvai csángók nyelvi sajátosságairól

Ami kívülállóként először feltűnt számomra csángó beszédet hallva, az a kicsinyítő képzők igen gyakori használata, valamint a toldalékok teljes hasonulásának kerülése volt.

II. 1. Kicsinyítő képzők használata

A kicsinyítő képzők használatát illetően, nem ritkán fordul elő, hogy mellékneveket látnak el velük, ami – városi fül számára – igen szokatlanul hangzik, hát még ha ezeket a szavakat is tovább képzik: *nagyocska*, *picinyecske*, *szépecske*, *szépecskén*. De legalább ilyen szokatlan, ha tárgyakat vagy ételeket becéznek ily módon: *torócka* (túró).

II. 2. A toldalékok teljes hasonulásának kerülése

A teljes hasonulás hiányára először egy adatközlő furulyást, Legedi László Istvánt hallva lettem figyelmes, amint kijelentette, hogy a következő táncdallamot a csángók speciális ötlukú hosszúfurulyáján, az ún. „kaválon” „énekli” majd. Nem úgy mondta, *kavállal*, hanem *kaválval* (CD-melléklet: Legedi László István: *Szerba sztudencilor*).

Ha még tovább haladunk ezen az úton, kijelenthetjük: úgy tűnik, mintha a teljes hasonulás eredményeként megjelenő kettőshangzókat kerülnék a csángók. Így történhet meg, hogy *reggel* helyett *regvel*-t mondanak, mely a magyar nyelv egy archaikus állapotát tükrözi. Ez Benda Kálmán már említett megállapítását támasztja alá arról, hogy az anyaországtól elszakadt népesség megőrzött sok olyan dolgot, ami nálunk megváltozott, módosult a fejlődés következtében (Benda, 1993:40-41).

„A szó az elavult reg eszközhatórozós alakja, elsődlegesen időhatározó volt, mint a hasonló ragot viselő éjjel, nappal. Eredetileg 'hő; hevül' jelentésben használták, s innen való 'reggel' értelme is, mert akkor támad a nappali meleg az éj hidege után” (Tótfalusi, 2001.).

Kettősbetűk alkalmazása helyett ugyanakkor előszeretettel kettőzik meg az egyik hangzót: *melyik* helyett *mellik*-et, *olyan* helyett *ollan*-t, stb. használnak.

II. 3. Román nyelvi hatások a magánhangzó-használatban

A fenti illetve azokhoz hasonló tapasztalatok után jutottam hozzá Piro Krisztina írásához a *Moldvai csángó nyelvjárásról és az északi csángó archaikus imák szókészletéről* című munkájában. Ebben Piro azt írja, hogy

„a köznyelvhez képest magánhangzóból többet, mássalhangzóból kevesebbet találunk a moldvai csángóban” (Piro, 2001:91).

Még mielőtt a magánhangzókra kitérnék, megjelölöm ennek a nyelvi sajátásnak egyik lehetséges okát; ez a román nyelv, illetve nyelvi környezet. A román nyelv ugyanis rengeteg magánhangzót használ: a környező szláv népek mássalhangzó-torlódásainak mintájára itt magánhangzó-torlódásról beszélhetnénk: *o femeie* 'nő' (Borza, 1997:29), *o ploaie* 'eső' (Borza, 1997:14). A moldvai csángóknak nincs közvetlen kapcsolatuk a Kárpátokon belül beszélt magyar nyelvvel, sőt megfelelő értelmiségi réteg híján az újabb keletű kifejezéseket, technikai szavakat a román nyelvből veszik át. Az ebből fakadó elrománosodási tendencia megállítást célozza a csángók Magyarországon történő képzése. A Moldvában élő magyarok s székelyek oktatásával új szempontok kerülhetnek előtérbe az itt élők jövőjével kapcsolatban, de erről alább bővebben szólok.

Piro Krisztina tehát a következőket állapítja meg a csángók nyelvéről:

„Magánhangzói között (diftongusokat is beleértve) hétfajta e képzésmód jelenik meg. Jellemző ezekre, hogy meglehetősen szeszélyességgel, elsősorban hangsúlyi vagy szótagi viszonyok függvényében válnak zártabbá, illetve nyíltabbá” (Piro, 2001:91).

II. 4. A névelőhasználat sajátosságai

Mindezt azzal egészíteném ki, hogy a román nyelvben nem ismert a magyar *e* és *a* hang, ezen írásjelek román kiejtése mindig *é* illetve *á* (Borza, 1997:8). E tulajdonsága a román nyelvnek talán szintén indokolhatja a csángó nyelv

gazdagabb magánhangzó-állományát, ezen belül is az *e* hang számos variánsának meglétét.

A névelők gyakran illeszkednek a szavak mély illetve magas hangrendjéhez, pl.: *e hedre, e szeginnek*, (Piro, 2001:92) *ez éltemet*, de saját tapasztalatom alapján állítom, hogy a magánhangzókkal ellentétben, a mássalhangzók egyeztetése ilyen szinten nem történik meg, pl.: *ez kicsi kecském*. Ami tehát az anyaországi nyelvnek sajátja, az Moldvában kevésbé hangsúlyos: a névelőket aszerint válogatjuk, hogy a hozzákapcsolt szó magán- vagy mássalhangzóval kezdődik-e. A moldvai magyarok beszéde ezt kevésbé hangsúlyozottan tartja szem előtt, és inkább a névelő magánhangzóját váltogatja a kapcsolódó szó hangrendje szerint.

II. 5. A nőnévképzés jelensége

Piro Krisztina az alaktani sajátosságok közé sorolja a kicsinyítő képzők használatát. Írásából kiderül, hogy Szabó T. Attila közel hatvanféle kicsinyítő képzőt különböztetett meg egy korábbi tanulmányban. A már általam is említetteken túl Piro egy érdekes funkcióváltozásra hívja fel figyelmünket: a kicsinyítő képző a nőnévképzés szerepét is átveszi: *cigánka, magyarka*. Ezen szavak cigány illetve magyar lányokra értendők (Piro, 2001:93)). A mellékletként megtalálható Diószénben, 2002-ben készült beszélgetésben is előfordul a *cigánka* kifejezés: az *urálók* összetételére vonatkozóan nevezi Habea Bori néni a cigánylányt *cigánkának*. Amúgy a leány szó véleményem szerint legszebb szinonim formáját is a csángó nyelvjárás hordozza, s természetesen ez sem maradhat kicsinyítő képző nélkül: *cinka*.

A már említett nőnévképzést szintén magyarázhatjuk a román nyelv befolyásával, melyről Piro így ír:

„Mivel a kétnyelvűség, különösen a férfiak (munkavállalók) körében általános jelenség, a román nyelv szinte akadálytalanul vehette át sok, akár a mindennapi szükségletekhez tartozó fogalom, cselekvés, stb. régi magyar nevének helyét. Legnagyobb mértékben természetesen a közös együttélés, együtt munkálkodás terének kifejezései váltak románokká – így az állattenyésztés, földművelés szakszavai, a közigazgatási és jogi fogalmak, valamint az új szükségleteket kielégítő szavak (modern ipari, kereskedelmi, technikai megnevezések).

Román hatás a csángó hangrendszerben az a és i meghonosodása, valamint a hangrövidülések mind a mássalhangzók, mind a magánhangzók körében” (Piro, 2001:94-95).

A románban egy főnév nőnemű alakját gyakran egy hangsúlytalan *a* <ă> hang hozzáadásával kaphatjuk meg, melynek ejtése valahol a magyar *a*, *e* és *ö* között van (Borza, 1997: 10 és 28). Talán nem erőltetett magyarázata lehet a kicsinyítő képzők funkcióváltásának, hogy a *-ka* végződés hangzása emlékeztet erre a gyakori román nőnemű főnévvégződésekére.

II. 6. Rövidítések használata

A rövidítések megjelenése akár román hatásra is történhetett: a román nyelvben rengeteg alakot, névmást, de ragozott igealakot is rövidítenek. Van, amit csak írásban (*dumneata* – ’maga’ hímnemben, rövidítve: *d-ta*) (Borza, 1997:21), van amit kiejtésben is (*el este* – ’ő van’, rövidítve: *el e*, tagadásban tovább rövidítve: *el nu-i*) (Borza, 1997:21). A csángók nyelvében is felfedezhető jó néhány rövidítés, pl.: *csántuk*, azaz ’csináltuk’. Miként a rövidítések sem szüntetik meg mindig az eredeti, hosszú változatot, úgy a moldvai magyarok és székelyek beszédében is hol *csántukként*, hol *csináltukként* fordul elő ez a szó. Erre találunk példát egy 2002-es, diószéni gyűjtésében is, ahol Karácsony Molnár Erika (KME) beszélgetett Habea Bori nénivel (HB) és Füstös Gabriellával (FG):

„HB: *S ha megtörte, megtörte, he nem maradott așt csántak prăjitură-keat < sütemény > is.*

FG: *Süteményt.*

HB: *Há süteményt is csántak a legényeknek. S a kicsikéknek vettünk bombányét vagy csináltunk kealácskákat, vagy prăjitură-keat adtak.”*

...

„KME: *És a legényeknek?*

HB: *A legényeknek is ők csinálták” (Karácsony Molnár Erika gyűjtése, Diószén, 2002.).*

II. 7. Nyelvi sajátosságok a moldvai táncok elnevezéseiben

Nézzük – kicsit a következő fejezetnek elémelve – mindezek a nyelvi sajátosságok hogyan jelennek meg táncok elnevezéseiben. Vannak táncok, melyeknek csak magyar, vagy csak román nevük van s ez minden valószínűség

szerint egybeesik a táncok eredetével is. Egy olyan táncról, melynek ma csak a magyar nevét ismerjük, talán elmondható, hogy inkább magyarok járták és fordítva. Lehet ilyen például a *serény magyaros* vagy *magyaroska*. Ilyen a *leu* néven ismert páros tánc is, melynek magyar fordítása *oroszlán* lenne (Levițchi, 2003:596). Nem valószínű, hogy az állatnév gátja lenne a fordításnak, hiszen ismerünk *kecskés*, *lovas*, *juhos* és *rácás* vagy *récés* táncot is, sőt a gyimesi csángóknál *medvés* tánc is ismert. Amúgy pedig, ha mégis megkísérelnénk a fordítást, nem feltétlenül *oroszlános*, vagyis jelző szerepű szó lenne a *leu* néven ismert tánc neve, előfordul a fent említett táncokkal is, hogy *rácát* mondanak, de létezik *gólya* nevű tánc is.

Természetesen a legtöbb táncnak magyar és román megnevezése is él. Ezek egy része tükörfordításban, vagy fordításban jelenik meg a nyelvekben, pl.: *floricea* – ~'szírom' – *virágtánc* (Levițchi, 2003:442), *ofițeresca* – *tiszti* (Levițchi, 2003:699), más részük a hangalakot veszi át, pl.: *șare mâi* – ~'neki van' – *seremoj* (Földi Lehel nyomán). Találunk olyan elnevezést is, amely nem fordítás eredményét mutatja: a magyarok által *bulgarosnak*, a románok által – fonetikusán leírva – *bulgarjaszka* névvel illetett táncnak más magyar neve is van: *lérem*, *lérem*, melynek jelentése 'sógorom, sógorom' (Lükő, 2002:70).

Érdekesebbé válik a helyzet, ha a csángók által oly gyakran használt kicsinyítő képzők némelyike is hozzátapad a szóhoz. A *tenyeres tánc* elnevezés kevésbé népszerű a csángó magyarok körében, helyette a román hangalak átvétele *palmă* – 'tenyér' (Levițchi, 2003:719) és egy magyar kicsinyítő képző összeolvasztásából kapott *pálmáska* elnevezést használják (Levițchi, 2003:719). A táncművelésben ezt igen gyakran tovább módosult alakban *pálmácskaként* emlegetik. Ebbe a sorba tartozik a *clopoțel* – 'harangvirág' (Levițchi, 2003:259) nevű tánc, amelyet a magyarok fonetikusán ejtve és becézve egyszerűen *klopocelkának* hívnak, valamint a már említett *virágtánc* is, melynek román alakját magyarosan ejtve egy magyar kicsinyítőképzővel ellátott szót kapunk: *floricsika*.

Figyelemre méltó, ahogyan Legedi László István, klézsei furulyás egy hangfelvételen a *tanulótáncot* nevezi, azt mondja: „Most következik a studentoknak a szerbája” (CD-melléklet: Legedi László István: *Szerba sztudencilor*). A *student* szó magyarul 'tanulót, hallgatót' jelent, de kiejtése románul *sztudent* (Borza, 1997:26), László István mégis *s*-sel kezdte, vagyis

magyarul olvasta ki a szót, noha tökéletesen beszél románul. A *sârba* elnevezést gyakran a tánc szinonimájaként használják a csángóföldi románok. A tánc román neve, de magyarul, fonetikusán leírva *szerba sztudencilor* lenne. Ez utóbbi megnevezés általánosnak számít a budapesti táncházakban is. Még egyszer tehát: a fentiekhez képest László István a román írásmódot magyarul kiolvasva és magyar toldalékokkal ellátva használta. E nyelvi megoldás véleményem szerint részben megegyezik azokkal a megoldásokkal, melyeket a Kárpát-medencén belül alkalmazunk bizonyos idegen szavakkal, pl.: *szoftver*, *menedzsment*, vagy e szavak toldalékolt alakjai. Itt tehát az történt, hogy az idegen eredetű szó, a magyar kifejezéssel egyenértékű szinonimaként funkcionál a tánchoz kapcsolódó szövegkörnyezetben. Nem valószínű viszont, hogy Legedi László István a 'tanuló' szót más kontextusban a *student* kifejezésre cserélné.

Két másik táncához kapcsolódik a *sebes* szó jelentése. Magyarországon és Erdélyben, de még Gyimesben is a szó rokon értelmű kifejezése a 'gyors' szónak. Moldvában ezzel szemben a hangalak jelentése 'savanyú', s a szó megjelenik a *Gergelytánc* nevű tánc énekének refénjében is: „Édes Gergelem, sebes Gergelem...”. Zoltán Eszter leírása szerint az ételeket is *sebesíteni* szokták (In.: Balogh (szerk.) 2001:161). A Moldvában élők a *serény* kifejezést használják a 'gyors' szó helyett, ez jelenik meg a *serény magyaros* nevű táncban is. A fentiekből levezetve, a moldvai *serény magyaros* gyimesi megfelelője logikusan a *sebes magyaros* nevet kapta.

III. Táncok

A táncok felosztásánál és csoportosításánál kisebb részben Zoltán Eszter írására (In.: Balogh, 2001:160-165), nagyobb részt pedig saját, tánc házi, vagy helyszíni gyűjtéseimre és tapasztalataimra alapozom véleményemet, valamint az Erkel Ferenc Táncegyüttes Egyesület keretein belül lezajlott tanulási folyamatokra építtek, melyhez Földi Lehel, Fülöp Attila, Halmos Kata és Tündik Tamás neve köthető.

Martin György így ír a moldvai magyarokról:

„Míg nyelvük és vokális népzenejük megőrizte a magyar karaktert, addig hangszeres zene- és tánc kultúrájuk teljesen a moldvai románság hatása alá került” (Martin, 1993:11).

Ennek némiképp ellentmond Bálint Zsolt zenei kategorizálása, mely négy réteget különít el egymástól, úgy mint *ősi réteg, régi réteg, újabb réteg és jelenkori réteg*. Szerinte a román hatás leginkább csak a jelenkori zenét befolyásolja, míg a több tánczenét is magába foglaló *régi réteg* inkább az európai műzene és a középkori magyar táncdallamok nyomták rá bélyegüket (Bálint, 1993:44-45).

III. 1. A moldvai táncokról általában

A csángók táncainak egy részét a legarchaikusabb formában, körben táncolják, másokat párosan járnak, de rendszerint ezeket is egy-egy körív mentén. A moldvai táncok harmadik típusát a sor- vagy lánc táncok jelentik. A táncosok mozgása egyszerre tűnik nehézkesnek és energiától duzzadónak, egyszerre súlyosnak és mégis fürgének. A lépések viszonylagos monotonitása a zenével való együttlétketés által válik igazán táncá.

Egy moldvai falu táncrepertoárja általában közel 40 táncból áll, melyeket részben magyar, részben román nevekkkel illetnek, ezekről már szóltam. Maguk a táncok több szempontból is eltérnek más, Kárpát-medencei tájegységek lépésanyagától. Moldvában nincsenek szóló táncok, miként azt például Kalotaszegen, de akár Szatmárban is több esetben megfigyelhetjük (Martin, 1995:185,193), és az egy táncon belül használt lépések sem térnek el annyira egymástól, mint azt máshol megszokhattuk. A táncosok a körtáncokban nem

lépnek mindig egyformát, sok tánclépésnek számos variációja van és egy ember több figurát is táncol. Ezek a lépések azonban mindig figyelembe veszik a kör lüktetését, haladási irányát és természetesen az irányváltásokat is. Petrás Mária egy beszélgetés alkalmával utalt arra, hogy a moldvai multságokhoz képest a magyarországi táncházakban katonás fegyelem és túlzott precízég van jelen, nincsenek igazi különbségek az egyes táncosok lépésanyaga között, és ettől kevésbé tetszik élőnek, valóságosnak a tánc (Petrás Mária, SYMA Csarnok, 2004.).

III. 2. Romános és magyaros táncok

A táncok között – már csak a nevek alapján is – megkülönböztethető egy magyaros (pl.: *öves, kezes, serény magyaros, lapos magyaros*); illetve egy balkánias, romános jellegű, új stílusú táncréteg (pl.: *bulgáros, tisztí, nyelu, botosanka, banumarocsini, kettős*). Ide kapcsolódik, hogy az imént balkánias, romános jellegűnek nevezett táncok dallamai viszont lehetnek magyarosak, magyar eredetűek, mint például a fent említett *botosánkáé* (Pávai István és Kerényi Róbert véleménye, SYMA Csarnok, 2004.).

III. 3. Körtáncok

A körtáncokat megfigyelve elmondhatjuk, hogy leggyakrabban két, egymást szabályos időközönként váltogató részből állnak, melyekből az egyik részt rendszerint irányváltásos haladás tesz ki (A rész), míg a másik részben rendre valamilyen helyben figurázásra kerül sor (B rész). Ilyen tánc az *erdélyes*, a *félöves*, a *pálmáska*, a *tanulótánc* vagy a *serény magyaros*. Vannak olyan táncok is, ahol nincsen A és B rész, egyetlen lépés sorozatot, illetve annak különféle variációit táncolják a tánczene teljes időtartama alatt, még akkor is, ha a dallamon belül jól elkülöníthető A és B részek szerepelnek – pl.: *tűz lángja*. Ilyen tánc a *zdrobuleanka*, a *gergelytánc*, a *vert kezes*, a körben táncolt *kezes/hora* és *öves/szerba*, vagy a már említett *tűz lángja*. Az utóbbi kategóriába sorolható egy *csuliandra* nevű tánc is, amely attól különleges, hogy a triolapáros, 6/8-szerű zenei kíséretre gyakorlatilag 10/8-os figurát lépnek, vagyis a sorvégek és a lépéssor vége csak több dallam után található

újra. Ez teszi nehezzé a táncot, ha ugyanis valaki elvétí a lépést, a zenére támaszkodva csak hosszú idő elteltével képes újra bekapcsolódni a közös mozgásba.

Még egy körtáncot kell kiemelni, amely azért speciális, mert vezényszavakra módosulnak a lépések. Hasonló táncfelépítésre Moldvától távol, mintegy ezer kilométerre, Rábaközben is találunk példát, ahol „hej-, vagy sarkantyús legény” vezetésével táncolják a körverbunkot a férfiak (Pesovár, 1995:260). Ez a moldvai tánc a *ráca* vagy *réce*, és férfiak, nők együtt járják. Az alaplépés viszonylag egyszerű (kettes csárdásnak mondanánk a mai Magyarország területén megtalálható táncok nyelvén), melyet dobogásokkal és a dobogó-sorozat végén két gyors térdeléssel váltanak fel a vezényszóként funkcionáló versike hatására. E vers a következőképpen hangzik:

*„Réce menen a Dunán,
S e recuj egymás után,
Pipe visszamaradott,
Üssünk hármat jobbal,*

*S a ballal mind csak úgy,
S a jobbal mind csak úgy, ”*

(ez a két sor annyiszor ismétlődik, hogy a dallam vége és a következő térdelések együtt essenek)

„egy-két-há...”
(térdelés) (Fülöp Attila és Halmos Kata nyomán)

III. 4. Páros táncok

A páros táncok nagyrészt pihenő lépést és páros forgást – ez utóbbit néha irányváltással – tartalmaznak. Némelyik közülük lassabb, méltóságteljesebb (*virágtánc, rókatánc/romanță, seremoj*), mások vad, gyors táncok, melyeknek eljárása is embert próbáló feladat (*ruszászka, cipik, klopocelka*). A páros táncok között akadnak közepes tempójú, viszonylag egyszerű felépítésű táncok is, ezek a *hojna/brasovianca, a keresel, a festeres, vagy a leu*. A románok "nemzeti" táncai, a *szerba* és a *hora* a moldvai csángó tánc kultúrában is megvannak, ezek érdekessége, hogy körökben táncolt lépéseik gyakorlatilag azonosak a magyarok által *övesnek* illetve *kezesnek* nevezett táncok lépéseivel. Az egyetlen páros táncot, amelyben nem forognak a táncosok, *tindiának*

hívják, ennek lépése a *rekecsini botosanka* lépésére hasonlít, csak azzal ellentétben a *tindia* esetében a lépés nem aszimmetrikus. (A *rekecsini botosanka* lépését csak a teljes lépéssor tekintetében mondhatjuk aszimmetrikusnak ellentétben a *szerba* vagy *öves* lépésekkel, ahol négy ütem után érezhető az aszimmetria.)

Léteznek olyan táncok is, amelyek ötvözik a kör- és a páros táncok szerkezetét: az A részt körben, a B részt párosan, forogva táncolják. Ezek a *banumarocsini*, *de doi / kettős*, vagy a 2003-as esztendő egyik régi-új „leleménye” a *tolumba*. A *tolumba*, vagy *tulumba* névvel több táncot is elláttak már, Hodorog András egy 1995-ös felvételen a *botosanka* nevű tánc dallamára mondta, hogy *tolumba* (Horváth Szilárd gyűjtése alapján), de a Néprajzi Lexikon szócikke is megemlíti egy ilyen nevű táncot a lánc- illetve körtáncok között (Ortutay, 1977:454).

III. 5. Sortáncok

Ezekén túl a sor-, azaz lánc táncokról kell még szót ejteni, amelyeket vagy hátul keresztbe fogással (azaz a hát mögött mindegyik táncos a szomszédja melletti táncos kezét fogja), illetve – ha elegendő tér áll rendelkezésre a tánchoz – vállfogással járnak. Ezek a *tiszti* és a *lérem, lérem*, másnéven *bulgaros*. A *pingvin* nevű sortáncot váll- vagy derékfogással táncolják, de egymás háta mögé sorakoznak fel a résztvevők.

Itt kell megemlíteni, hogy a fenti *pingvin* és *tolumba* nevű táncok új keletű, jövevénydallamokra kitalált lépések, vagyis semmiképp sem kezelhetők egyformán a régies dallamokkal (Balogh Sándor véleménye alapján). Ezt figyelembe kellene venni minden zenésznek, aki moldvai muzsika előadására vállalkozik. A fentiek ismeretében úgy gondoltam, hogy szerkezetüket tekintve ezek a táncok is beilleszthetők a már ismert keretek közé, ezért kerültek a felsorolásba is, de nyomatékosítani szeretném, hogy ezek a táncok és dallamok nem tartoznak a moldvai zene- és tánckultúra törzsanyagához.

IV. Hangszerek

A csángó muzsikára jellemző, hogy ma már gyakorlatilag mindenféle hangszeren művelik, nem ritka a komplett dobfelszerelés, a szintetizátor, a szaxofon és az elektromos gitár jelenléte sem! A hagyományos felállás azonban a furulya egyedül, illetve több furulya együtt, vagy a hegedű-koboz, illetve a hegedű-cimbalom felállás. Ez mára annyiban változott, hogy a hagyományosnak mondott zenét játszó zenekarok is legalább három tagot számlálnak: a furulya/hegedű és a koboz mellé dob társult.

IV. 1. Leggyakoribb hagyományos hangszerek

IV. 1. 1. Dob

A **dob**ról érdemes megjegyezni, hogy a mai táncmuzikában kétoldalt bőrözött, azaz kétfenekű dobot használnak, esetleg kolomp vagy cintányér kiegészítővel. Valószínű, hogy ez nem volt mindig így: Petrás Mária véleményére hagyatkozva kijelenthetjük, hogy amennyiben ütőhangszert is használtak a muzsikáláshoz, akkor a csak egyik oldalán bőrözött, úgynevezett *sámándob*ot alkalmazták. Ahogy Balogh Sándor is rámutatott, ez nem bizonyított tény, viszont a *sámándob* meglétére és az újévköszöntéshez kapcsolódó *urálás* illetve *hejgetés* népszokásában való használatára vannak adatok (Sárosi, 1998:26), a kétfenekű dob elterjedése pedig a XX. századra tehető.

A moldvai zenével több szempontból is párba állítható ír muzsikában szintén hatlukú furulya, vagy hegedű viszi a prímet, ezek kíséretét pedig manapság már gitár és egy *bodhran* nevű dob adja. Ez a dob azonban az 1920-as évekig nagyjából évente egyszer-kétszer volt használatos, főként szelleműzésre, varázslásra használták. Itt is érvényesülni látszanak tehát a hangzás korszerűsítése és a táncolhatóság érdekében végrehajtott változtatások, melyeket a ma már autentikusnak mondható formációk viselnek magukon (forrás: Kiss Sándor és Kovács Gáborján – Bran együttes).

IV. 1. 2. Koboz

Abban Kobzos Kiss Tamás, Pávai István és Sárosi Bálint is egyetért, hogy a **koboz** a lantfélék családjába tartozik (Kobzos, 2001:100, Pávai, 1993:28 és Sárosi, 1998:48), esetében viszont csak négy pár húrt számlálhatunk és általában a négy párból kettő ugyanarra a hangra van hangolva, pl.: A,E,A,D vagy G,D,G,C vagy D,A,D,G. A koboz szerepe manapság elsősorban a ritmus megadása, de emellett harmóniák befogásával átmenetet képezhet a dallamvívó és a kíséret között. A régiesebb kobozjáték terclépegetésekkel, dallamkövetéssel, esetleg kettőshangzók pengetésével kísérte a hegedűt vagy az éneket, és ritmikailag nem vállalt a maihoz hasonló erőteljes szerepet (Sárosi, 1998:48-49).

A koboznak rengeteg rokon változata létezett és létezik jobbra arab és távol-keleti területeken. Ahogyan Pávai István megfogalmazza:

„a nálunk is meghonosodott rövid nyakú, hátratört kulcsszekrényű koboz tulajdonképpen a perzsa barbatból kialakított és a 17. századtól kezdve az egész arab-islám területen elterjedt ud leszármazottja. ... Bizáncon keresztül került hozzánk” (Pávai, 1993:28).

Kobzos Kiss Tamás egy írásában Orbán Balázusra hivatkozik:

„Magyar hangszerként Orbán Balázs írja le először egyértelműen a hétfalusi csángók táncmulatságairól szóló leírásában (Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, Pest 1873.):

„a kobza egy gitareszerű hangszer, melynek öt bordája, rövid nyaka és nyolc húrja van, ezt tollal pengetik, s a zenekarban a nehezen hordozható cimbalmot helyettesíti, s talán nem tévedek, ha ezt a régi költők által használt kobozzal, miként neve is jelöli, ugyanazonosnak tartom.”

Ez a leírás tökéletesen ráillik a ma használatos moldvai csángómagyar és román hangszerre is (talán azzal a különbséggel, hogy ma inkább hét bordával készítik a hangszert). Ez azonban persze még nem jelenti teljes bizonyossággal azt is, hogy Orbán Balázs állítása igaz” (Kobzos, In.: Balogh (szerk.) 2001:101).

A fentieknek megfelelően, a moldvai csángóknál a kobozzal azonos szerepkört tölt be a **cimbalom**, illetve ennek is a román hangolású, úgynevezett *kiscimbalom* változata. E hangszer a 19. század végén vált népszerűvé, és ezzel egyidőben figyelhető meg a koboz szerepének háttérbe szorulása is (Pávai, 1993:30).

IV. 1. 3. Furulya, kaval, tilinkó

A **furulya** vagy **sültü** (a név valószínűleg a *süvöltő* szóból származik, néhol Moldvában gyakran mondanak *sz-t* az *s* helyett, így ismert a szónak a *szültü* nevű változata is) (Sárosi,1998:80) egy olyan hatlukú furulya, amelyen a síp légtérelője a lukakkal átellenes oldalon helyezkedik el (képet lásd melléklet, Sárosi, 1998:81). Ezáltal lehetőséget biztosít a furulyásnak, hogy alsó ajkával a síp és a légtérelő közé „befogva” a furulya erőteljesebb, teltebb hangot adjon, amit a furulyába való „beledünnögéssel” tovább lehet fokozni (Balogh, 2001:7). Ezen a „hátsó” vagy „alsó” oldalon nincsen oktáv váltó lyuk, mely a balkáni furulyák többségén megtalálható, így a fúvóerősség határozza meg azt, hogy milyen magasan szólal meg a furulya. Az Erdélyben és Moldvában használatos hatlukú furulyák mindegyike szűkülő furatú, ennek a hamisság szempontjából van jelentősége, így ugyanis lehetővé válik egy igen kényelmes ujjtartás a furulyás számára: az egy-egy kézre eső három-három luk egymástól nagyjából egyforma távolságra helyezhető, anélkül, hogy a furulya bántóan hamis hangsorral rendelkezne (Balogh, 2001:5).

Itt kell szólni egy úgynevezett **kettős-** vagy **ikerfurulya** nevű hangszerről, mely két azonos hosszúságú csőből álló, rendszerint egy darabból előállított furulya. Ezen a hangszeren csak az egyik csövön vannak lukak, a másik cső az alaphanggal és az alaphang átfúvósos felhangjaival kíséri a dallamot vivő „ikertestvérét” (Balogh, 2001:6). Az utóbbi időben egyes görényhodáki furulyakészítők rendre a luk nélküli csőre is fűrnak egy lukat (a másik oldal legalsó lukával azonos magasságban), amit megfelelően használva a mollos dallamok is harmonikusabb kíséretet kaphatnak, ez azonban bizonyos esetekben ujjrendi nehézségeket okoz.

Szólni kell még egy speciális öt lukú furulyáról is, melyet **kaval** vagy **kavál** néven ismernek és melynek speciális hangsora egészen keleties hangzásokra is képes, amúgy furulyaszerűen, de kevés furulyás dallamot muzsikálnak rajta (Balogh, 2001:5). Ezt a hangszert nem ismerik minden faluban, de Klézsén és Somoskán használják. Erre utal egy Klézsén gyűjtött ballada egy részlete is:

„...*Ha fejem veszitek, Ingem temessetek*

Tellám kapujába, Bárányok lyászlyába,

Nagyobb furulyámat Tegyétek fejemhez,

Kisebb furulyámat Tegyétek lábamhoz,

Ha alól fúj je szél, Fújja, fúdogalja,

S eki azt meghallja, Mingyá es azt mondja,

Szép fehér pekurár, Magát havalygassa,

Magát havalygassa, Hazáját sirassa... ”

(gyűjtötte: Kallós Zoltán, Klézse, 1955.)

(In: Balogh (szerk.), 2001:5)

Ismert továbbá egy **tilinkó** nevű, luk nélküli furulya, amelyen dallamot a fúvászóerősség változtatásával illetve a furulya alján levő lyuk befogásával és elengedésével lehet játszani (Balogh, 2001:6). Ezt a hangszer ma már furulya mintára készítik, ugyanolyan dugós sípszerkezettel és a képzeletbeli lukakkal átellenes oldalon található légtérrel, ahogyan azt már leírtam. Régen a tilinkó, vagy tilinka múlt hangszer volt, frissen tört fűzfaágakról húzták le a hánccsot, és ha az egybefüggő cső formáját megtartotta (vagyis nem szakadt el), akkor az egyik végéhez közel egy ék alakú bemetszést hajtottak végre. Ezt a végét fújta és a nyelvét használta „dugónak” az, aki tilinkózni akart (Sárosi, 1998:80 és Balogh, 2001:6). Mások ugyanezt a tilinkót úgynevezett peremfúvósos technikával szólaltatták meg, de a hangszer így sem volt igazán tartós. Mihelyst a hánccs kiszáradt, a cső megrepedt és használhatatlanná vált, így a modernebb szerkezetű, tartós, „többször használatos”, úgynevezett dugós tilinkó került előtérbe, melyet Bartók a máramarosi románoknál is megtalált (*tilincă cu dup*) (Pávai, 1993:20).

IV. 1. 4. Hegedű

Saját megfigyelésem szerint a **hegedű**- vagy **cinigé**játéknak általános jellemzője más erdélyi vagy jelenlegi magyarországi tánczenékhez képest a virtuóz vonóhasználat, mely sajátosan szaggatottá, pattogóssá teszi a moldvai csángó hegedűsöt. Emellett érdekes hangközök is megjelennek a moldvai csángó hegedűjátékban. Horváth Szilárddal tett közös megfigyelésünk, hogy nem ritkán a kis- illetve nagyterc ugrások helyett olyan, úgynevezett semleges

tercet fognak a hegedűsök, amely például zongorán nem is szólaltatható meg (CD-melléklet: Fehér Márton: *Zdrobuleanca*). Sárosi Bálint a Gyimesben élő csángók hangszeréről írja, hogy egy ötödik, úgynevezett *rezgőhúrt* is felszerelnek a hangszerre, ami a teltebb hangzás elérésében jut szerephez (Sárosi, 1998:59).

IV. 2. Ritkábban használt hagyományos hangszerek

IV. 2. 1. Duda

Szintén dallamvivő hangszerként, de leginkább önálló „zenekarként” funkcionál(t) a **csimpolya** vagy **duda** (nevezik **gajdnak** és **sípnak** is), amelynek mindössze egy oktáv a hangterjedelme (Sárosi, 1998:109), ezért a lejátszható dallamok száma itt kisebb.

„Moldvai magyar dudásokra Zakariás Attila bukkant a hetvenes évek végén. Az erdélyi magyarság népzenejéből viszont teljesen kiveszett ez a hangszer, emlékét csupán a Sípos családnév őrzi” (Pávai, 1993:25).

IV. 2. 2. Doromb

Dorombot használtak az egész Kárpát-medencében, mára azonban jobbra Moldvában maradt csak fenn, Erdélyből is teljesen kiveszett. Ezen a hangszeren a hangmagasságot

„szájüreg nyelvünk segítségével történő tágítása vagy szűkítése, a hangerőt pedig elsősorban a pengetés erőssége befolyásolja” (Sárosi, 1998:18).

Pávai István is utal írásában, hogy

„a magyar néprajzi tájak közül ma inkább Moldvában gyakori a [hangszer előfordulása], ...17 adatközlő kiváló dorombjátékos volt” (Pávai, 1993:38).

A CD-mellékleten Istók Pál (Forrófalva) dorombolása hallható (*Szerba sztudencilor*).

IV. 2. 3. Citera

A **citera** sem ismeretlen, bár igen ritka; Sárosi nem is említi a Moldvában használatos hangszerek között (Sárosi, 1998:31). Ide jóformán csak Zsitár Márton neve köthető Forrófalváról, valamint egy klézsei bácsié, aki (Balogh Sándor elmondása szerint) immár évek óta nem hajlandó citerázni. A hangszer ma a koboznál sokkal szélesebb körben elterjedt és ismert hangszer, majd mindenütt megtalálható a Kárpát-medencében (Sárosi, 1998:31) (CD-melléklet: Zsitár Márton: *Szerba sztudencilor*).

IV. 2. 4. Levélsíp

Szólni kell még az úgynevezett **cicélésről**, másnéven **pipélésről**. Cicélni erősebb levél segítségével lehet, melyet a szájpadráson át a fogak felé préselt levegő rezegtet meg, hangja kicsit a füttyülésre, kicsit a furulyaszóra emlékeztet (CD-melléklet: Farkas Péter: *Szerba sztudencilor*). Manapság a levelet nem ritkán felcserélik egy-egy darab erősebb műanyagra, például irattartó nylon egy darabjára, amint már Benke Félix esetében is láttam. Ezt a zeneszerszámot **levélsípnak** is mondják, és nem kizárólag Moldvában ismert, hanem jószerivel az egész Kárpát-medencében, hangterjedelme pedig akár másfél oktáv is lehet (Sárosi, 1998:70).

IV. 2. 5. Bika

A **bika** egy dörzsöléssel megszólaltatott dobféle, mely a magyar nyelvterületen belül csak ezen a vidéken használatos, itt is csak az újévköszöntő hagyományban. Többnyire feneketlen vödörből, dézsából készítik, melyre közepén kilukasztott bőrt feszítenek. A lukon körülbelül egy vonónyi lószórt húznak át, a bőr belső oldalán kis fadarab gátolja meg a szőr lukon való átcsúszását. A földre állított dézsa fölé áll a játékos és megnedvesített kezével húzza a feszes lószórt, amely így megrezgeti a bőrt. A keletkező hang alapján hívják bikának a hangszert (Tátrai – Karácsony Molnár, 1997:258 és Sárosi, 1998:29). A bika hangját utánozni lehet egy dobon is: a zenész benedvesített ujját tologatja a bőrön a hangszer közepe felé, úgy, hogy az ujj rezgesse meg a

bőrt, ezáltal betöltve a lószőr szerepét (Benke Félix, Walch Márton elmondása alapján, 2003).

IV. 2. 6. Ének

Természetesen a mindenhol „kéznél levő” hangszerük az embereknek itt is az **énekszó**. Noha dolgozatom tárgyát nem képezi a vokális népzene elemzése, fontosnak tartom legalább megemlíteni a zenének ezen ágát. Ugyanis egyes táncoknak létezik énekes változata is (Virágtánc, Gergelytánc, Tanulótánc, Öreg vagy Lapos Magyaros, Keresel, Serény Magyaros), más táncokat pedig kobozkísérettel dúdolnak, laláznak (pl.: öves – CD-melléklet: Gyöngyös János: *Öves*). De nagyon fontos szerepet töltenek be az úgynevezett „szentes énekek”, melyek rendszerint ünnepekhez, jeles napokhoz kapcsolhatók, vagy a balladák, melyek vizsgálata önmagában kimerítené egy hasonló dolgozat kereteit.

IV. 3. Modern, nem hagyományos hangszerek

IV. 3. 1. Fa- és rézfúvósok

A **klarinét**, **szaxofon**, valamint **rézfúvós** hangszerek használatának elterjedése a II. világháború utánra tehető, amikor is a katonazenekarok hangszereit a cigány muzsikusok vették kézbe. A szaxofon nemcsak a moldvai csángó zenében és nemcsak szóló, vagy prímét vivő hangszerként jelent meg, hanem az ekkortájt létrejövő, trombitákkal, harsonákkal és kürtökkel felálló, rendszerint cigányok által szervezett rezesbandákban is aktív szerepet kapott .

Szükséges megjegyezni, hogy a rézfúvós hangszerek megszólaltatása a helyi cigányzenészek által csak legritkábban „iskolai” tanulás következménye. Néhol a szó szerint eldobált hangszereket vették magukhoz a későbbi muzsikusok, és autodidakta módon tanultak meg játszani azokon, ezért előfordulhatnak sajátos fogás- vagy fúvásmódbeli eltérések a klasszikus megszólaltatási technikákhoz képest.

Egy érdekesség a fúvástechnikához kapcsolódik. Nem is elsősorban a moldvai muzsikusok körében jellemző jelenségről van szó, hanem zömmle román muzsikusok technikájára és náddal megszólaltatható, tehát fafúvós

hangszerekre jellemző. Az e hangszerek (klarinét, tárogató, szaxofon) fúvókáján elhelyezett nád rezgését a klasszikus megszólaltatás módja szerint alulról fölfelé irányuló nyelvcsapással lehet megszaggatni. Az így elért *staccato* hatás azonban csak bizonyos tempóig produkálható kiegyensúlyozottan. Ahhoz, hogy a moldvai muzsikára is jellemző, akár 120-140-es tempót is *staccato* módon lehessen elérni ezeken a hangszereken, a 'nyelvelés' technikáján kell változtatni: a nádat nem csak alulról fölfelé, hanem felülről lefelé is meg kell tudni csapni. Ennek elérésére több mód is kínálkozik: vagy a nádat lehet a fúvókán túl kihúzni, vagy pedig a nyelv mozgását kell megváltoztatni, azaz a teljesen szabályos fel-le irány helyett a fúvóka testével közel párhuzamosan mozgatva a nyelvet kell a hangszert megszólaltatni. Az előbbinek velejárója, hogy a nád a játékos nyelvét hamar megvágja, az utóbbit a közel függőlegesen tartott hangszerek esetében nehezebb elérni, tekintettel arra, hogy a fúvóka máshogy helyezkedik el a szájban és a pontos megszólaltatáshoz szükséges szorítás erőssége is más.

Pávai István szerint a rezes bandák már a háborúkat megelőzően is működtek, de a falusi emberek számára ritkán voltak hallhatóak: csak a legmódosabbak fogadtak 6-8, vagy akár 10 tagú bandát. Általánosnak számított a hegedű-koboz, vagy a hegedű-cimbalom kettőse, a legszegényebbek pedig rendre csak egy vagy két furulyást hívtak. Idővel aztán mindenféle felállásban muzsikáltak együtt e zenészek, s akár a gyűjtőket is megtéveszthette egy-egy multság, ahol az adott anyagi keretek két rézfúvóst és egy hegedűst meg egy cimbalmost engedtek megfogadni. Egy ilyen felállású zenekar még nem tekinthető autentikusnak. Pávai István egy másik jellemző esetet is említ: köztudott, hogy Széken a zenekar kizárólag három tagból (hegedű, brácsa, bőgő) áll, egy multság alkalmával azonban a zenekar összeveszett és a brácsás kiment a táncházból. Erre egy táncos hazaszaladt és elhozta – talán gyermekkori – harmonikáját, és a brácsát az est további részében így helyettesítették. Ha egy tapasztalatlan gyűjtő csak aznap este érkezik Székre, úgy, hogy nem marad, csak másnap reggelig, akkor igen jó esélye van arra, hogy a széki multságok zenekarainak hivatalos felállását hegedű-akkordion-bőgő felállásnak könyvelje el (Pávai István elmondása alapján, SYMA Csarnok 2004.).

Történtek feljegyzések egy főút melletti faluban, Lészpeden is, ahol dob és **klarinét** összeállításban muzsikált egy házaspár, majd a klarinétos férj halálával, a dallam- és táncrepertoár egy része is a feledés homályába veszett (Pávai István említése, SYMA Csarnok 2004.).

IV. 3. 2. Harmonika

Harmonikát a szaxofon mellett használnak manapság, tekintettel arra, hogy hangereje értelmezhető kíséretet ad az erőteljesen megszólaló szaxofonhoz (saját következtetés). Itt érdemes azonban megjegyezni a külső-rekecsini Fehér Márton és fiainak együttesét, amelyben a prímet vivő hegedűt harmonika és dob kíséri (CD- és fényképmelléklet: Fehér Márton és fiai: *Serény magyaros*).

IV. 3. 3. Szájharmonika

Ismerik és kedvelik a **szájharmonikát** is, melyet alkalmanként a furulya helyett használnak kíséret (koboz és dob) nélkül. Érdekesség, hogy a speciális légzéstechnikát igénylő hangszert sokan igen magas szinten szólaltatják meg, függetlenül attól, hogy egyébként milyen hangszeren játszanak. Kiváló szájharmonikás Legedi László István, klézsei furulyás és Benke Félix, somoskai dobos is. A hangszer Moldvai megjelenés a Kárpát-medencei megjelenéshez hasonlatosan a XX. század elejére tehető (Sárosi, 1998:119).

V. Tánczene

V. 1. A tánczenék felosztása ritmusképlet szerint

Zenészként a moldvai tánczenék legegyszerűbb és egyúttal legkézenfekvőbb csoportosítási módjának számomra a ritmusképlet szerinti kategorizálás kínálkozik. Ezzel a módszerrel négy nagyobb csoportra oszthatjuk a moldvai táncok dallamait. A két fő csoport a *szerba* és a *kezes* ritmusú táncok csoportja, ezek mellett pedig aszimmetrikus 7/8-os és aszimmetrikusan hangsúlyozott 4/4-es dallamok csoportja lelhető fel. A *szerba* ritmus tulajdonképpen 2/4-es vagy 4/4-es ritmusú, de gyakran két triola helyettesíti a négy negyedetet, amely így a 6/8-os ritmus felé közelít. A kíséret pedig alapképlete szerint sok, apró *nyújtott ritmus*ból épül fel, szemben a *kezes* ritmusú táncokkal, ahol a kontra pontosan a zenei egyek között félúton hangzik el. Érdeemes azonban megfigyelni, hogy a *szerba* ritmusú táncok ritmusképlete gyakran „egyenesedik ki” *esztamos*, azaz *kezes* lüktetésűvé.

A 7/8-os táncdallamok gyakorlatilag a *kecskés* tánc dallamai, illetőleg egy páros táncnak, a *festeresnek* is ilyen a lüktetése.

Az aszimmetrikusan hangsúlyozott ritmusú táncok legjobb példája a *kettős*, románul *de doi*, melyet gyakran a magyarok is *gyedojnak* mondanak. Ebben a táncritmusban a hangsúly az 1-ről és a 5-ről áttevődik a második, ötödik és hetedik taktusra.

Tulajdonképpen a már említett *mahala* típusú táncok ritmusa is kiegyenesíthető 4/4-essé. A hangsúlyok itt az első, a negyedik és a hetedik taktuson jelennek meg, ezáltal egy-egy ütem első felében két, míg a második felében csak egy hangsúly hallható. Innen származik a ritmus „köznyelvi”, „kettő-egyenes ritmus” elnevezése is.

V. 2. Hatások és folklorizáció

Moldva zenei szempontból nevezhető olvasztótégelynek, mert rengeteg nép zenéje találkozik és hat egymásra ezen a területen. A magyar ajkúak és a románok mellett élnek itt szerbek, németek, zsidók, lengyelek, cigányok, olaszok, gallok, görögök (Domokos, 2001:108-116). A különböző népek

zenéjének hatása mellett igen fontos szerepe van a műdalok, vagy akár klasszikus zenei művek folklorizációjának is.

A folklorizációt legegyszerűbben „népivé válás”-nak mondhatjuk, tehát arról a folyamatról van szó, amelynek során a hivatásos művészetekből egyes motívumok átvándorolnak a népművészetbe és annak nyelvén, előadásmódjában szólalnak meg.

„A jelenséggel kapcsolatban született az úgynevezett 'lesüllyedt művelődési javak' (Gesunkenes Kulturgut) elmélete. E nézet szerint a nép nem alkot, csak utánoz, az uralkodó osztályoktól hozzájutott szellemi javakat pedig elrontja, 'széténekli'. Ebből mindenestre annyi igaz, hogy a hivatásos művészetek egyre inkább befolyásuk alá kerítik a folklórt, és ez utóbbinak szükségszerűen elkövetkezik hanyatló korszaka. Ezzel azonban a folklór nem szűnt meg, tehetséges ember sincsen kevesebb, de egyre kevesebb a népi és mind több a hivatásos művész, és a kifejezési formák is mások és főként máshonnan erednek” – írja Katona Imre (In.: Voigt (szerk.), 1998:22).

Ebben a folklorizációs folyamatban a csángók számára az elsődleges forrás a rádió: az itt hallható aktuális slágerek közül jónéhány beépül egyes táncok muzsikájába, de van olyan is, amelyre külön lépést találnak ki, ilyen például a 2003. nyarán, Külső-Rekecsinben gyűjtött „új” tánc is, amelyet Fehér Márton *tolumba* névvel illetett, és amely egy diszkósláger dallamát dolgozza fel. A tánc 2003 őszén már a budapesti táncházakban is megjelent.

V. 3. Improvizatív jelleg

A folklorizációval kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a népzenei előadásmódra a kotta nélküliség jellemző. Ennek azért van jelentősége, mert a kotta pontosan meghatározza a dallam vonalát, vezetését és előadásmódját (tempó, hangerő, folyamatosság, stb.) Nyilván egy-egy klasszikus zenemű is többféleképpen értelmezhető, ebben játszik fontos szerepet a karmester, de pontosan a kotta mellőzése a népzenében lehetővé tesz egyfajta improvizativitást, mellyel a népzeneészek nagymértékben élnek. Ez azt is jelenti, hogy a kívülről érkező zenemű (akár a *Dallasról* (CD-melléklet: bacioi-i fanfárosok: *Dallas*), akár Dinicu *Pacsirta* című művéről legyen szó) azon a sajátos zenei nyelven szólal meg, amelyet az előadó (és nem mellékesen hangszere) „beszél”. Azt mondhatjuk, hogy a népzenébe bekerülő külső zenei

elemek egyfajta zenei átíratban jelennek meg a népzeneészek előadásában. Ez természetesen minden más feldolgozásra is igaz, amiért ezt mégis kiemelendőnek tartom, az a stílusjegyek, díszítőmotívumok szerepe az előadásmódban és magában a dallamban is. Ugyanazt a dallamot el lehet játszani székiezen és kalotaszegiesen is, de hogy egy konkrét példán keresztül látszódjék az egyes tájegységek stílusa közti különbség, megemlíteném közismert nevén, a *rókatánc* nevű dallamot, melynek dallama számos helyen megtalálható. Az elnevezésről tudni kell, hogy ezt a dallamot Weiner Leó dolgozta fel és nevezte el így az 1933-34-ben írt *I. divertimento* című művében, melynek második tétele viseli a *Rókatánc* nevet (Balogh Sándor nyomán). Ez a dallam tehát a Dunántúlon, elsősorban Somogyban és Sárközben ugrósként, Szatmárban oláhoként, Gyimesben féloláhoként, Moldvában pedig páros táncként ismeretes. A moldvai változat leglényegesebb eltérése a CD-n is hallható sárközi felvételtől, hogy indítóhangja nem alulról indítja a dallamot, hanem egy oktávval feljebből. Ha mindehhez hozzávesszük a tánchoz viszonylag gyakran használt moldvai hosszúfurulyát, a kavalt, illetőleg annak hangzását, rögtön kiderül, hogy a pattogós ugrós dallam, hogyan tud a Dunántúltól ezer kilométernyire méltóságteljes, néha egészen szomorú dallammá átlényegülni (CD-melléklet: Bogyiszlói adatközlők: *Ugrós és Fakutya zenekar: Románca*). Erről a dallamról tudni kell, hogy Moldvában *románcának* nevezik, mely a román *romanță* – ~'érzelmes dal' (Levițchi, 2003:836) fonetikus ejtéséből származik.

V. 4. Játékosság és díszítőmotívumok szerepe az előadásmódban

A moldvai zenei világ, más népek és vidékek zenéihez hasonlatosan, értelmezhető kis egységekből, építőkockákból álló nagy egységnek is. Megfigyelésem szerint ezek az építőkockák viszont más területek magyar tánczenéihez képest szűkebb keretek közé vannak szorítva: ha például „A” alaphangú furulya viszi a prímét, akkor a dallamok D-dúrban, vagy h-mollban szólalnak meg, ritkább esetben A-dúrban. A furulya adottságaiból adódó korlátok érdekes módon a hegedűsök játékában is megtalálható. Itt ugyan előfordul egyes dallamrészek – az előző „hangolásnál” maradva – D-dúrból E-dúrba léptetése, mindez viszont a dallam második felére, B részére visszatalál

D-dúrba, vagy h-mollba (CD-melléklet: Mandache Aurel: *Cipik*). Erre a szerkesztési módra egyébként ritkán a furulyások játékában is találunk példát, vagyis ez a fajta modulálás még nem lép túl a furulya által hordozott technikai lehetőségeken.

A dallamok érdekessé, érdekesebbé tétele több módon is megtörténhet, gyakori például a szinte mindig strófikus felépítésű dallamok egyes részei közti dúr-moll váltás. Ez azt jelenti, hogy egy adott dallam A része A furulyán D-dúrban van, míg B része a párhuzamos mollra, h-mollra vált. Ilyen dallam például a *tűz lángja*, vagy némely *erdélyes* táncdallam.

A korábban említett zenei korlátok a kis építőkockák intenzívebb használatára ösztönzik a primásokat. Ennek a „lego”-szerű szerkezetnek előnye, hogy letisztult formát mutat, de egyidejűleg nagyfokú játékosságot is hordoz. Erre a játékosságra nagyon jó példa a *ráca* vagy *récés* nevű tánc dallama, amely rendszerint három részből (A, B, C) tevődik össze, és a B rész végét, azaz utolsó sorát sokan (adatközlők és nyomukban mások is) az A rész első sorával zárják le. (CD-melléklet: Tatros együttes: *Ráca*) Ez játékosságot ad a dallamnak és ugyanakkor egyfajta keretes szerkezetet is biztosít, mely fülünknek igen jól esik (lásd ABBA szerkezetű népdalok).

De az igazi „legozáshoz” nem kell egész sorokat ide-oda átültetni, a főbb díszítőmotívumok, egyes félsorok ismételtetése, illetve máshova való beillesztése tökéletes terepe az építkezés ezen ágának. Két igen jellegzetes, visszatérő díszítőmotívumot ragadnék ki Legedi László István, klézsei furulyás és Fehér Márton, külső-rekecsini hegedűs játékából. Az egyik egy olyan furulyás díszítő motívum, amelyet A-s furulyára transzponálva úgy írhatunk le, hogy D hangról A hangra vezet, a pontos dallamvezetése pedig D, Cisz, H, Cisz, A. Ebben a motívumban a H hangot az alsó három lukat fedő kéz középső ujjával csak megütik, billentik. Ezt a díszítő motívumot hegedűsök közül csak Mandache Aurel alkalmazza, ő is pusztán briliáns technikai tudásának köszönhetően tudja vonóval ezeket a 32-tedeket pontosan kijátszani a hegedűn. A hegedűs díszítések a hangszer adottságaiból következően más módszer szerint történnek, mint a furulyajátékban, éppen ezért különleges, ha a furulyás, vagy a hegedűs megtanulja a másik dallamvivő hangszer díszítési módját.

A másik díszítő motívum Fehér Márton *serény magyaros*ában jelenik meg, a dallam második egységének indítása A furulyára transzponálva a következőképpen írható le: Fisz, G, A, A, G, Fisz. Ez csak a B részt indító ún. felfutás, mely azért különösen figyelemre méltó, mert nemcsak ez a rész, hanem a teljes dallamvezetés módja – vélhetően az együttműzskálások eredményeként – megjelent Legedi László István furulyajátékában is, majd ugyanez a díszítőmotívum továbbélve Legedi egyes *szerba* és *csárdás* (Kőrösi lány) dallamaiban is megjelenik (CD- és kottamelléklet: Legedi László István: *Szerba*).

V. 5. A hitelesség problematikája

Itt kell feltétlenül szót ejteni a hitelességről, mely értelemszerűen a tanult, táncmuzsika zenészekén túl magukat az adatközlőket is érinti. Pávai István által összeállított *Sajátos szempontok az erdélyi hangszeres népi harmónia vizsgálatában* című tanulmány tanulságai a csángó adatközlők viselkedésére is érvényes:

„... figyelembe kell venni azokat a lehetséges módosulásokat, amelyeket a gyűjtő jelenléte vált ki. ... a falu által megbecsült cigányzenész magát professzionistának tartja, ugyanakkor a gyűjtőről is úgy tudja, hogy szakember, aki talán ellesi szakmájának titkait. Ebben az esetben előfordulhat, hogy tudatosan másként muzsikál, s ez a kíséretet megszólaltató hangszerjátékosokra is vonatkozhat. A szándékos rosszul muzsikálás oka lehet például az, hogy az adatközlő nincs eléggé megfizetve, esetleg ingyen kénytelen muzsikálni a hatóságok utasítására.

*...
Az adatközlő azonban a gyűjtő szerepét az ellenkező előjellel is félreértheti. Barátot vagy „kollégát” láthat benne, akinek a rendelkezésre álló kis idő alatt minél többet szeretne mutatni tudásából. Ilyenkor gyakrabban váltja az akkordokat, szokatlan harmóniafűzéseket improvizál, vonótechnikájában sűrűn alkalmaz olyan ritmikai különlegességeket, amelyeket máskor szinte sosem használ, vagy amelyek csak a táncsal együtt nyernek funkcionális értelmet (pl.: csizmacsapásolás hangeffektusainak alátámasztása). Az adatközlő is tudja, hogy ő falusi, a gyűjtő pedig városi „zenész”, s ez a sorrend egyben értékrendet is jelent az ő tudatában. Ezért is igyekszik az általa városiasnak ismert, bonyolultabb, a városi cigányzenéből vagy a könnyűzenéből kölcsönzött harmóniákat használni, jelezvén*

ezzel, hogy ismeri valamennyire azt a zenei világot is, amelyhez a gyűjtő vélhetőleg tartozik.

...
... egy nagysármási (Kolozs vm.) kontrás esetében ... már természetes volt a dúr, moll, szűkített hármás- és négyeshangzatok összetett használata. ... bemutatta, hogy két vidékbeli előde hogyan harmonizálta kizárólag öt dúrakkorddal az egész repertoárt. Lenéző mosollyal beszélt erről az elfeledett stílusról, de nem okozott számára semmi gondot azt alkalmazni...

...
Felmerül a kérdés, hogy az ugyanazon kontrás által alkalmazott kétféle harmonizálás közül melyik a hiteles? Természetesen mindkettő, de a hagyomány állapotának más-más korszakában. A folklór változásának folyamatait pontosan az ilyen adatközlők hagyományanyagának vizsgálatával lehet jobban megérteni, akiknek tudatában a régi és az új még együtt van jelen” (Pávai,2000:165-167).

A moldvai adatközlők hitelességét vizsgálva külön kiemelném, hogy a gyűjtőkörutak kiemelték egyes zenészeket, a maguk módján „sztárokká” téve őket. Ez másutt sem ismeretlen jelenség, csak Moldvában az egyes falvakban azonos névvel jelölt táncok és azok dallamai is eltérhetnek egymástól, ezáltal különösen hangsúlyossá válik, ha egy rekecsini táncdallamot klézsei muzsikuszólaltat meg. (Klészse és Külső-Rekecsin viszonylag közel helyezkedik el egymáshoz, vagyis az átjárás elvileg lehetséges volt, bár figyelemre méltó, hogy a táncok azonos nevűk és a fizikai közelség ellenére megőrizték különállásukat.) Ez a dolog azért figyelemreméltó, mert majd minden tájegységben találunk olyan cigánymuzsikusokat, akik bandájukkal több falunak is szolgáltattak zenét. Ugyanakkor az imént említett példában nem cigányzenészekről, hanem földet művelő, illetve iparosként dolgozó „hobbizenészekről” van szó, akiknél természetesen a hobbi szócska nem a minőségre utal, mindössze arra, hogy az illető nem elsődleges kereseti forrásának tekinti a muzsikálást.

Ez az említett sztárság tehát abból áll, hogy tehetségüknél fogva ezek a muzsikusok olyan dallamokat is megtanultak, amelyek nem saját környezetüknek a repertoárjához tartozik. Mivel viszont virtuozitásban és a dallamok számának tekintetében felül tudták, tudják múlni kortársaikat és elődeiket, több meghívásnak tehetnek eleget, hiszen szélesebb réteg kiszolgálására tették magukat alkalmassá. Erre jó példa a már említett Mandache Aurel esete, aki képzett zenészként egy magyarországi táborban

tanulta „meg”, esetleg „vissza” a már említett *botosanka* nevű tánc külső-rekescsini változatának dallamát (Földi Lehel és Tündik Tamás szíves beszámolója alapján). De ugyanitt említhető a klézsei Legedi László István és a szintén klézsei Hodorog András esete is, akik a hegedűs dallamokat, vagy éppen a rádióból hallott slágereket a maguk módján furulyára átültetve bővítik gyakran repertoárjukat. Ez a tendencia a muzsikus szempontjából tökéletesen érthető, a hitelesség és az autentika szempontjából viszont kevésbé tekinthető egészségesnek. Azonnal hozzá kell tenni azonban, hogy mindenfajta gyűjtés a folklórnak pillanatnyi állapotát rögzíti és mutatja, így azt az adott időpontban hitelesnek célszerű elfogadnunk, még akkor is, ha a rögzített dallam mondjuk valcer vagy „lambada”. Ez ma még újdonság, 15-20 év múlva ellenben könnyen elképzelhető, hogy természetes lesz. Idekívánczik a már többször is szóba hozott 2004. március 28-i SYMA csarnokbeli beszélgetésből Pávai István észrevétele. Eszerint meg kell várni, hogy egy teljesen új generáció mit kezd majd az újonnan jött dallamokkal, meg kell, hogy szülessenek a helyi variánsok és akkor tekinthetjük majd a lambadát is a magyar, vagy akár a román folklór részének. Ehhez, Pávai István véleményére alapozva, nyilván nem 15-20 esztendőre van szükség, hanem akár 50 évre is, így amit a ma élő, néprajzzal foglalkozók megtehetnek, az annyi, hogy felhívják a figyelmet egyes elemek új mivoltára és így segítik a következő generációk eligazodását (Pávai, 2004.).

Ilyen példa a moldvai csángók – általam már említett - *pingvin* vagy *pingvines* tánca, amely talán az egyik legfiatalabb moldvai tánc, sajátos mozgással (egy olyan lánc tánccról van szó, amelyben a táncosok egymás mögött sorakoznak és így haladnak előre többet, hátra kevesebbet) és éppen emiatt a sajátos felállás és mozgás miatt, sokakban ellenérzést vált ki. De itt említhetném példának a nagyobb fővárosi táncházakat rendszerint záró, *mahala* gyűjtőnév alatt futó tipikus román, illetve balkánias ritmusú dallamokat (pl.: *Marinela*), melyekre nemes egyszerűséggel csak hastáncot járnak a leányok.

V. 6. Világzene és népzene

Ide sorolható példákat találunk más vidékeken is, a palatkai rend végén már bevett szokás a foxtrott vagy a waltz, míg pl. *mahala* ritmusú dallamokat a

Szászcsávás Band is előszeretettel játszik. Az ő példájuk tipikus esete a muzsikások közönségigény szerint való átformálódásának, annyival kiegészítve, hogy az általuk kiszolgálható tömeg, már nem csak a Küküllő-menti falvakra és kisebb városokra korlátozódik, hanem gyakorlatilag az egész világra! Ezzel meg is érkezünk a világzene, mint műfaj, vagy kategória megszületéséhez. Ezen a ponton kell megfigyelni a mára Magyarországon és Erdélyben létrejött, csángó zenével foglalkozó zenekarok hangzásvilágát, akik az autentikára való odafigyelésen túl saját érzéseik, ízlésük szerint is értelmezik ezt a muzsikát, ami kevésbé nyilvánvaló formája a világzenének.

Ez az, amivel minden hazai zenésznek tisztában kell lennie: a muzsikás játéka emlékeztethet az autentikus előadásmódra és hangzásra, de tökéletes reprodukciója azoknak sosem lesz, mivel más hétköznapi hatások érik, más érzések és gondolatok foglalkoztatják. Ha valaki tényleg muzsikál, és nem tornagyakorlatot szeretne végrehajtani, akkor akarva-akaratlanul érzéseit is megjeleníti a zenéjében. Ez új szintézist jelent, de semmi esetre sem autentikát.

Ha valaki úgy dönt ennek tudatában, hogy Moldvába költözik, hogy azonos gondolatok, problémák foglalkoztassák, mint a helyieket, és zenéje így majd átalakul, korántsem biztos, hogy célt ér. Esélye a „csángóvá válásra” gyermekeinek lesz, akik a helyi viszonyok között nőhetnek fel, bár „első generációs csángóvá” lenni is komoly próbatétel lehet számukra...

VI. Az újévköszöntésről és a SYMA Csarnokban történt beszélgetésről

VI. 1. Újévi népszokások – román vagy magyar?

A zenéről szóló fejezetben utaltam egy, ma *erdélyesnek* ismert táncdallamra, melynek két dallamrésze között dúr-ból moll-ra váltás figyelhető meg. Ez a dallam másutt is megjelenik, Halász Péter *kecsketáncnak* nevezi, ugyanakkor megjegyzi, hogy erre a dallamra az újévköszöntés egyik népszokásában már nem a kecske (kecskének öltözött alak) táncol, hanem a körülötte levők és maga a tánc megtalálható a hétköznapi mulatságaiban is (Halász, 2002:353). Teszi mindezt *A csángók kecskemaszkos játékaról* szóló leírásában.

Ez adja az alapot egy rövid kitekintésnek az újév köré kapcsolódó szokások felé. Az alábbiakban idézett leírások a Bákóhoz közeli vagy attól délre eső három településéről, Diószénből, Luizakalugarból és Klézséről származnak, Karácsony Molnár Erika, Csoma Gergyely és Pozsony Ferenc gyűjtéseiről van szó.

Halász Péter Ujváry Zoltánra hivatkozva ugyan leírja, hogy a kecskemaszkos játékok a magyaroknál a farsangi időszakhoz, míg a románoknál a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódnak, de egy bekezdéssel odébb, kifejezetten a moldvai magyarságra utalva megállapítja, hogy

„*Moldvában a románok és a magyarok körében egyaránt elterjedt az újesztendő napján való kecskealakoskodás*” (Halász, 2002:347).

Ezt Moldvában ma *urálásnak* nevezik, mely román eredetű szó, az *urare* fordítása körülbelül „jót kívánni”. A SYMA Rendezvénycsarnok-béli beszélgetésen Kallós Zoltán éppen azt feszegette, hogy a népzeneészek és mindenki más, a témával foglalkozó ember felelős a román elnevezések túlsúlyba kerüléséért, holott a legtöbb kifejezésnek megtalálható a magyar megfelelője, s példának éppen az újesztendőhöz kapcsolódó szokások elnevezését, az *urálást* hozta. A helyszínen Petrás Mária is megerősítette, hogy egyes falvakban *hejgetésről* beszélnek, ami funkciójában, sőt felépítésében is azonos az *urálással* (Kallós Zoltán és Petrás Mária nyomán, SYMA Csarnok 2004.). Erről Halász Péter a következőt írja:

„...*a XX. század elején még eleven, később már csak emlékeiben élő szokás volt a hejgetés, amelynek ránk maradt szövegtöredékei*

rendkívül régies elemeket tartalmaznak (Demény 1999:53.). Megvolt ez a szokás a Román környéki csángóknál: Szabófalván, az onnan települt Baluesten, továbbá Jugánban, Buteán és Kelgyeszten. Ez utóbbi helyen napjainkban is jól emlékeznek rá, hogy az év fordulóján csoportosan járó zajkeltő, jókívánság mondókat („hamarabb öltöztek vala boskorokkal, mennek a kecskével, a medvével”) hejgetőknek nevezték” (Halász, 2002:348).

A Halász Péter idézetben is megjelenő, medvét, medvealakot szerepeltető felvonulás azért jelentős, mert Karácsony Molnár Erika 1993-as luizikalugari és 2002-es diószéni gyűjtésében is megjelenik, és így megkérdőjeleződik, hogy valóban csak az emlékekben élő szokásról van-e szó.

A szövegek ismertetése előtt kiemelném az urálás általános jellemzőit. Mint az a következőkben látszódni fog, több fős – zömmel fiatalabb fiúkból álló – társaság járt házról-házra, ahol a helyiek a köszöntésre vendéglátással válaszoltak. A szereplők és használt eszközök tekintetében a kecske és a medve majd minden leírásban megjelenik, a hangszerek közül, pedig a dob és a furulya szerepe állandó. A további részletekért először tehát nézzük a Diószénben gyűjtött urálás-leírás összefoglalását.

Itt Habea Bori néni elmondja, hogy a fiatalabb lányok az *Ó szép Jézus* kezdetű dalt énekelve haladnak a faluban (lásd kottamelléklet), a legények pedig urálóval köszöntik az újesztendőt. Bori néni több felállást is említ az urálók összetételét illetően. Az első elmondás szerint négy-öt fő alkot egy csapatot: egy szövegmondó, egy furulyás, egy dobos és egy, aki ostort pattogat. Bori néni a kecskealakot a következő szereplőkkel párosítja össze: kecskepásztor, cigány, néha cigánka (vagyis cigányasszony vagy leány – de ilyenkor nincs kecske), török és zsidó. Itt akár kész (újabban vásárolt) jelmezek és hangszerek (dob, szájharmonika), valamint más zajkeltő eszközök (csengettyű, botra kötött disznóhólyag, benne kukoricaszemmel, és *csokánkával*, azaz fakalapáccsal ütött vasvödör) is megtalálhatók. A szereplők némelyike beszél vagy táncol, itt tehát nincs kijelölt szövegmondó. Egy harmadik felállítás is körvonalazódik Bori néni mesélésében:

*„HB: Ment a medve, valamelyik vitte a kötelét, mint a kecskének is.
(...) Se dob, se sültü ha volt, valamelyik csak dobbal is, s egy urált”
(részlet Karácsony Molnár Erika 2002-es diószéni gyűjtéséből).*

Két luizikalugari gyűjtés (Csoma Gergely:1992. és Karácsony Molnár Erika: 1993) közül a rövidebb terjedelmű változatot közlöm:

*„Jóestét kívánok a házigazdának
S a házigazda asszonyának, minden barátjának!
Eljöttünk ebbe az esztendőbe,
Megkaptuk csendességbe,
Jó egészségbe,
Az Istennek nevibe,
Bíztassátok jó legények!
Hejj!...
Azt parancsolta az úrgazda
Az úrgazdánénak.
Tizenkét pár ökröt befogtak,
Szántani elindultak
A nagy völgy oldalába.
Elszántották, elformázták, bévették,
Három óra, három hétre.
Ementek, megjárták a búzát,
Búza arasztékval
Levettek egy marékval
S hazafelé elindultak,
Hazaértek, fölítették az asztalra
Kivilágosították a házat.
Bíztassátok jó legények!
Hejj!...
Elindultak, hogy arassák le a búzát,
Learatták, felrakták a szekérbe
Hazafele elindultak
Elvitték a malomba
Megőrölték, megcsánták
Elválták háromba,
Edzset az uratoroknak
Edzst a gazdának
S edzset az újgazdának.
Bíztassátok jó legények!
Hejj!...
Isten tarcsa meg a házigazdát!”
(Csoma, 2000:98)*

A következőkben Lőrinc Györgyné Hodorog Luca néni hejgetés-leírását közlöm Pozsony Ferenc gyűjtése alapján. Előrebocsátom, hogy Halász Péter felhívja olvasói figyelmét, hogy Hodorog Luca néni nem tesz különbséget urálás és hejgetés között, azokat szinonim kifejezéseként értelmezi (Halász, 2002:348, a pontos idézetet lásd alább).

„Újesztendőben járnak hejgetni. Az idősebbek mondják így, az éfiak járnak harmincegyedikén és elsejin. Nálunk Klézsében úgy hejgetnek,

hogy a legények összebeszélnek 15-20-an, előtte két hétvel fogtak készülni. Kerestek harangokat, csengettyűket. Fogtak faragni fából, úgy mondták kecskét. Csántak fából egy kecskefejet, s annak szarvakat tettek, berbécsszarvat, s akkor azt egy hosszú boton tartotta. Lepedővel béborította a fejit, hogy ne máj látszodjék. Osztán kötöznek sok gyöngyöt. A szarvak elé tettek tükröt. A gyöngyököt úgy felrakták, hogy a feje nem látszott, hogy fa. Békerítették szépen. Tükröt raktak riva, hogy szépen ragyogjon éjjel, lámpavilágnál, s az ablaknál. Mikor hejgettek, akkor az ablaknál mozgatta, táncoltatta. A másik medvének készült fel. Kifordítanak egy ujjas kozsókat, azt a nagy bundát úgy. S akkor varrtak rongyokat: feketét, szürkét. S akkor annak varrtak, csántak medfejet jó bőrből, s ullanokval mentek.

Csántak bikát es. És egy kártyát befenekeltek, s tettek beléje lószőrt, a ló farkából. A kártyát békötték bőrrel, kilikasztották, s azon áthúzták a lószőrin. S az mörrögött úgy, hogy mörr-mörr-mörr. Az vót a bika.

S akkor csántak, úgy mondták, ekécskét. Faragtak fát. Annak csántak két-három hajtást. Vesszőből. Kifúrták, kifehéritették szépen. Megtekerték piros papírral, ződvel, kékvel. S rivája tettek gyöngyököt. Liányoktól esszeszedték e gyöngyököt, s elől tették az ekének a homlokára a tükröt, a sok gyöngyököt. Alól tettek riva kicsi csengettyücskét, s rázták, s uráltak vele. Az ablakon bémutatták.

- Nem szántottak vele?

- Nem, met kicsi vót. Kezükben hordozták, csak rázták az ablaknál, mikor uráltak. Vótak még harangok, úgy 20-25. Dob es vót, s azt verte a dobos. Annak es vót egy hangverése. Nem úgy verték, mint most. Vót akkor még a szültüs. Akkor vót egy, ki mondta a hejgetést. Jó hosszú hejgetéseket mondtak. Az ember vót mit hallgasson. Nem mondták ezt magyarul, oláhul mondták. De azét mindenki magyarul beszélgetett.

- A faluban hány csoport volt, mennyien vettek részt benne?

- Több csoport es vót. Egyben vótak 10-20-25-en, mennyien barátok vótak. Leányos házakhoz mentek, a szeretejeikhez, jó rokonikhoz. Mikor uráltak ott künn, a hejgető mondta a hejgetést, hitták bé benn. Ott táncoltak, diót adtak nekik, kalácsot, bort. Táncoltak s vigadtak. Odamentek a szomszéd liányok es. Táncoltak egy félórát, s mentek más házhoz. Reggelig jártak, másnap délig es mentek újesztendő napján. Úgy tizenkét óráig.

- Az ostorokkal, harangokkal, bikával hogy uráltak?

- A hégető odament az ablakhoz, s békiáltott, szabad-e hégetni? Ha a gazda mondta: szabad, mind mentek oda. Előre rittyentettek az ostorokkal, megrázták a harangokat es, a bika mörrögött, s kezdték meg a hejgetést.

Mikor a hejgető végezte a versit, fújták a kecskést szültüvel, s táncolva mentek bé. S ott benn táncoltak, ittak-ettek. Mikor végeztek, mentek más házhoz. Ez vót” (Pozsony, 1994:239-240).

Lehetséges, hogy a különféle elemek és elnevezések (urálás és hejgetés)

– épp a hasonló funkció miatt – összekeverednek (lásd lejjebb).

Halász Péter kijelenti, hogy az *urálás* és a *hejgetés* nem azonos fogalmak, s bár valamikor mindkettő egymás mellett létezhetett, mára gyakorlatilag csak az *urálás* maradt meg:

„Valószínű, hogy a Bákótól délre eső csángó falvakban is megvolt valamikor a hejgetés szokása, de ma már legföljebb a románból átvett, és az esetek túlnyomó többségében román szöveggel előadott urálást értik rajta. Erre jó példa a klézsei Lőrinc Györgyné esete, aki szépen elmondja az újesztendei kecskével, plugusor elemekkel járó urálás népszokását, és hol urálásként, hol pedig hejgetésként beszél róla (Pozsony 1994.239).

Faragó József (1996.58) egyértelműen kimutatta, hogy a hejgetés és az urálás korántsem tekinthető azonos tartalmú népszokás különböző megnevezésének. A hejgetés ugyanis "archaikus, magyar nyelvű újévköszöntő" volt, melynek gyakorlata "legalább egy évszázada megszűnt", ezzel szemben az urálást a csángók a moldvai román folklórból (plugusor = ekécske) vették át. Kezdetben magyarra fordított szöveggel mondták, de napjainkban már a magyarul beszélő falvakban is szinte csak románul ismerik. „Nyilvánvaló – állapítja meg Faragó József –, hogy a hejgetés meg az urálás a moldvai magyar folklórban az újévköszöntés két, azonos funkciójú, de tipológiailag önálló-különálló műfaja, és mindössze annyi kapcsolatuk van egymással, hogy a hejgetést az urálás váltotta fel” (Halász, 2002:348-349).

Mint az ismertetett urálószövegekből és leírásokból kitűnik, nem egészen egyforma szokásokkal találkozhatunk a különböző falvakban. A Habea Bori néni által adott leírások alapján pedig megkockáztatható a kijelentés, hogy a nem egyértelmű részek jelenléte a hasonló funkciójú szokások keveredéséből származhat.

A hejgetés etimológiai vizsgálatával is foglalkozik Demény István Pál. Teszi ezt a szabófalvi hejgetés kapcsán. Szabófalva az északi csángók települése, vagyis az innen származó szöveg nem tartozhat szorosan e dolgozat témaköréhez, az elnevezés szempontból ellenben érdekes adalékkal szolgál. Demény feltételezése szerint:

„A sámánének (egyik?) régi magyar neve a hejgetés~hajgatás volt. Pontosabban: a táltosok mágikus-rituális énekei közül legalábbis egyfajta hejgetésnek (hajgatásnak) neveztek” (Demény, 1994:135).

Az elmélet igazolásához a *haj* és *huj* szavak eredetéről és nyelvrokonainknál megtalálható, hasonló hangalakú szavakról és kiáltásokról közöl alapos ismertetőt (Demény, 1994:135-150).

Összességében az újévköszöntésről elmondható, hogy nincs teljes egyetértés a ma használatos kifejezések jelentése és eredete körül. Az bizonyosnak tűnik, hogy a hajdan különállónak tekinthető szokások felépítése és eszközei nagymértékben idomultak egymáshoz, vagyis egy kevert eredetű és struktúrájú hagyományról van szó.

Mindezeknek fényében elgondolkodtató, hogy mi is a teendője egy jószándékú zenésznek, ha az újesztendő köré kapcsolódó szokások zenei anyagát vizsgálgatva azokról beszél. Használja-e, akár tévesen is, a magyarra fordított urálószövegekre és azok zenei kíséretére a *hejgetés* kifejezést, avagy mondjon inkább *urálást*, hogy ott motoszkáljon fejében a gondolat, miszerint létező magyar kifejezés helyett a román változatot használja...

VI. 2. Zenészek és néprajzkutatók értékmentő szerepe és felelőssége

A megnevezés kérdése kapcsán visszautalnék a SYMA Rendezvénycsarnokban lezajlott beszélgetésre, ahol ez a felvetés (tudniillik a magyar kifejezések előnyben részesítése) – nemcsak az újévhez kapcsolódó köszöntőket illetően – Kallós Zoltán szájából elhangzott. Az itteni beszélgetésnek alapvető célja az volt, hogy a tánc házi zenészek és a népzene kutatók, néprajztudósok között meginduljon egyfajta kommunikáció, mely mindkét fél munkáját nagyban segítené.

A cél nemes, a példa követendő, mégis legyen szabad némi kritikát megfogalmaznom a délutánnal kapcsolatban. A beszélgetésnek adott cím – hogy tudniillik *Mi a magyar a moldvai csángók zenéjében?* – enyhén provokatív volt, ami vélhetően – a jelenlevő érdeklődők és „érintettek” nagy számát figyelembe véve – célt ért. A meghívott néprajzosok, népzene kutatók hozzáértését nem tisztem kritizálni, arra azonban mindenképpen felhívnam a figyelmet, hogy a moldvai hagyományokkal – s így zenével is – általában periférikusan foglalkoznak a kutatók. Ezen változtathat az, ha a helybéliek zenei és zenéhez kapcsolódó szokásait központi kérdésként kezelő zenészek elmondhatják észrevételeiket, megérzéseiket.

Hogy ezt a tájegységet például Kallós Zoltán szemszögéből nézve peremhelyzetűnek nevezem, azzal tudnám alátámasztani, hogy bár rengeteg gyűjtést végzett, és értékmentő szerepe Moldva néprajzát tekintve is vitathatatlan, máshol is rengeteg „utolsó pillanatos” feladat, tennivaló akad, ami ezeknek az anyagoknak alapos feldolgozását, elemzését eddig nem tette lehetővé. Ezen a ponton pedig lehetőséget kellene, kellett volna adni a témát prioritásként kezelő néprajzkutatóknak is a hozzászólásra – gondolok itt elsősorban Halász Péterre vagy akár Csoma Gergelyre.

Ezzel talán elkerülhető lett volna, hogy lépten-nyomon két tézishez érjen a beszélgetés: az egyik, miszerint a moldvai zenei világnak inkább az énekes része tekinthető magyarnak, a hangszeres inkább balkániasnak, főleg románosnak. A másik rendszeres végállomás Mezőség, vagy Szék, esetleg Kalotaszeg muzsikája volt, amelyről érdekes és értékes kitételeket hallottunk, ily módon szélesítve zenei tudásunkat, szervesen azonban mégsem kapcsolódott a témához. Több résztvevő fogalmazta meg azon érzését, hogy a Moldva periférikus kezeléséből fakadó bizonytalanság kényszeríthette a beszélgetést többször Erdélyország jól ismert területeire, amihez viszont a beszélgetőpartnernek tekintett csángó zenekarok képviselői nem tudtak érdemben hozzászólni.

A széleskörűvé tételnek azért lett volna jelentősége, mert itt nem egymás ellenében dolgozókról van szó, hanem emberek kis létszámú, talán csoportnak sem igazán nevezhető halmazáról, akiknek szeme előtt viszont nagyon is egy cél lebeg: a Moldvában megtalálható, magyarul beszélt, beszélő lakosság néprajzának vagy néprajzuk egy-egy kiemelt szeletének minél alaposabb megismerése.

Az első alkalom tanulságait a következő alkalomra már akár hasznosítani is lehet, ehhez pedig minden volt és leendő résztvevőben tudatosítani kell a közös célt és az egymást segítő közös munkálkodás hatékonyságát.

Befejezés

Láttuk, hogy korunk felgyorsult világa e jelen pillanatban elmaradottnak elkönvyelt területet és annak kulturális, ezen belül pedig zenei életét sem hagyta érintetlenül. A körülmények hatására a nyelv és a hangszerek is változnak, formálódnak, a hangszerek mellett pedig természetesen a dallamvilág is fokozatosan átalakul. Több kölcsönhatásra is láttunk példát: helyiek egymásra hatásán túl, a városi kultúrával és az anyaországiakkal való találkozás is változásokat indított el.

Azt is megfigyelhettük, hogy a szokások terén is folyamatos változás zajlik és rendkívül nehéz szétválasztani az egymás mellett élő magyarság és románság által hordozott kulturális értékeket. Ennél a roppant összetett és néhol a lehetetlen határát súroló feladatnál talán fontosabb és szerencsére kivitelezhetőbb is a régies motívumok elválasztása az új stílusú, gyakran értéktelen elemek beáramlásától.

A hagyományok bizonyíthatóan régies formáinak megőrzésének fontossága pedig abban rejlik, hogy visszatanulhatóvá válnak ezek az emlékek. A napjainkig feltárt értékeket „épségben” és minél teljesebb terjedelmében át kell majd adni azoknak a csángó fiataloknak, akik számára újra előtérbe kerül a saját múltjukkal való alapos foglalkozás. Érthető, hogy a ma élő fiatalok figyelme leginkább a világgal való lépéstartásra összpontosul. Amit ők ma mellékesnek tartanak, azok esetleg gyűjtések nélkül elvesznének, így pedig 15-20 év múlva nem lehetne „visszaszolgáltatni” ezeket az értékeket „jogos tulajdonosaiknak”.

Hogy a megindult változások merre és meddig viszik a Moldvában élő és jelenleg is magyarul beszélő népet, erre nézve Halász Péter több lehetőséget is felvázol. Előbb elméleti szinten:

„Őrizzék-e mindenáron elzártágukat, hogy minél tovább gyönyörködhesünk régi dalaikban, hallgathassuk egykori kódexeink nyelvén szóló beszédüket, gyűjthessük népéletüknek a néprajztudomány számára értékes ismeretanyagát? Avagy követeljük számukra az európai szintű kisebbségi jogokat, az anyanyelvi misézés és oktatás lehetőségét, ami azonban az ősi műveltség elvesztésével járna? Netán egyengessük Erdély felé vezető útjaikat, hogy ott

tanulva, dolgozva, házasodva néhány esztendő alatt behozzák több évszázados elmaradásukat, hogy csángóként elveszve, de magyarként megmaradva éljenek tovább, erősítve az erdélyi magyarságot? Vagy azokkal értsünk egyet, akik a moldvai csángók Magyarországra telepítésében látják a megoldást?” (Halász, 2002:14-15)

Ezek a feltett kérdések nyilvánvalóan nem valóságosak, a moldvai magyarok és székelyek saját akarattal és – a térséget is mind jobban elérő globalizációnak köszönhetően – egyre több információval és lehetőséggel is rendelkeznek, vagyis nem belátásunk szerint és nekünk, anyaországiaknak kell döntenünk a lehetséges jövőt illetően, hanem megfelelő tájékoztatás és tapasztalatátadás után rájuk, moldvaiakra kell bízni a döntést.

Halász Péter elsőként az elrománosodás lehetőségét boncolgatja. Eszerint az identitás meghatározása vallás alapján történik majd az itteni, általunk magyarnak tekintett emberek számára. Ez már ma is gyakori esetnek számít a magyarul már kevésbé, vagy egyáltalán nem beszélők, de római katolikus vallást gyakorlók körében. Ez inkább a falvak lakóinak sorsa, a városokban a vegyes házasságok és a kevésbé szoros vallási kötöttségek az asszimilációt végzetesen felgyorsítják.

Egy másik lehetőség a magyar nyelvet beszélők közösségét érinti. Az ilyen településeken, a gyermekek még formális csatornák híján is idővel megtanulnak bizonyos szinten magyarul, akár felnőttektől, akár idősebb barátaiktól. Ez tehát az anyanyelv elvesztésének folyamatát valamelyest lelassítja, csakúgy, mint a magyar nyelv viszonylagos felértékelődése Moldvában, mely az utóbbi időben ezt a területet érintő megnövekedett figyelemnek és érdeklődésnek köszönhető.

A harmadik út a csángók számára az Erdélyben való tanulás, amely némiképp eredményesebbnek tűnik az utóbbi évek tapasztalata alapján, mintha Magyarországon végeznék tanulmányaikat – állítja Halász. Bár az Erdélyben képesítést szerzett csángók közül sem sokan térnek vissza szülőföldjükre, vélhetően az utánuk érkező földijeikkel szemben kevésbé viselkednek majd előítéletesen, és magyar anyanyelvük és a hozzá kapcsolódó identitástudat erősítheti minden erdélyi magyar öntudatát. Halász Péter szerint ezek a fiatalok jelentik az eddig sosem létezett csángó értelmiség alapját, csíráját. És tényleg: a Moldva néven ismert területen élő, magyarul beszélő lakosságnak sosem volt

igazi, természetesen létrejött társadalmuk. Annak idején nemesség sem igen alakult ki, a későbbiekben polgárságról sem lehetett beszélni, és az elmúlt időkhöz az értelmiségi réteg létrejöttére sem mutatkozott sok esély (Halász, 2002:13-17).

Ha még sokáig – nem pejoratív értelemben – *csángó*ként szeretnénk ezekre az emberekre gondolni, a megoldás véleményem szerint az összetartozás érzésének megerősítése lehet. Tudatosítani kell ezekben az emberekben, hogy egyedül ők rendelkeznek olyan értékekkel, ők tudnak olyasmiről, amire az anyaországnak feltétlenül, de talán az egész világnak is, mindenekelőtt azonban saját maguknak szükségük van, és amely értékeket és tudást érdemes ápolni, megőrizni és továbbadni. Ehhez pedig első lépcsőfokként a magunk háza táján kellene rendet teremteni, értem ezalatt a kutatók, zenészek és szimpatizánsok összefogását. Az ő összetartozás érzésük megerősítése után együtt talán hatékonyabban tudnak majd lépni a moldvai magyar ajkú lakosság megmaradásáért és felzárkózásáért.

Bibliográfia:

Andrásfalvy Bertalan: *Néprajzi alapismeretek. Néptáncosok könyvtára sorozat.* Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985: Budapest

Balogh Sándor: *Bevezetés.* In: Balogh S. (szerk.): *Moldvai hangszeres dallamok.* Etnofon Kiadó, 2001: Budapest

Bálint Zsolt: *A moldvai csángók hangszeres zenéje.* In: *TÉKA. A csángó magyarokról.* Almássy téri Szabadidőközpont, 1993: Budapest

Beke György: *Csángó passió.* Európa Könyvkiadó, 1988: Budapest

Benda Kálmán: *A moldvai csángómagyarok története.* In: Halász Péter (szerk.): *„Mégfog vala apám szokor kezemtől...” – Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére.* Lakatos Demeter Egyesület, 1993: Budapest

Borza Lucia: *Szójegyzék.* In: *Román Nyelvkönyv.* Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997: Budapest

Csoma Gergely: *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál.* Kráter Kiadó, 2000: Pomáz

Demény István Pál: *A hejgetés meg a sámánének.* In: *Néprajzi látóhatár.* III. évfolyam, 1994. 1-2. szám, 135-150. oldal

Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság.* Fekete Sas Kiadó, 2001: Budapest

Halász Péter: *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához.* Európai Folklór Intézet, 2002: Budapest

Katona Imre: *Átmeneti formák a folklór és a hivatásos művészet között.* In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* Osiris Kiadó, 1998: Budapest

Kobzos Kiss Tamás: *A kobozról.* In: Balogh S. (szerk.): *Moldvai hangszeres dallamok.* Etnofon Kiadó, 2001: Budapest

Kóka Rozália: *Hadikfalvi betlehemes.* Fekete Sas Kiadó, 2002: Budapest

Kósa László-Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása. Néprajzi tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, 1975: Budapest

Levițchi, Leon: *Dicționar Român-Englez.* Editura 100+1 Gramar, 2003: București

Lükő Gábor: *A moldvai csángók.* Táton Kiadó, 2002: Budapest

Martin György (szerk.): *Magyar néptáncagyományok.* Planétás Kiadó, 1995: Budapest

Martin György: *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. In: *TÉKA. A csángó magyarokról*. Almássy téri Szabadidőközpont, 1993: Budapest

Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, 1977: Budapest

Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Teleki László Alapítvány, 1993: Budapest

Pávai István: *Sajátos szempontok az erdélyi hangszeres népi harmónia vizsgálatában*. In: Virágvölgyi Márta - Pávai István (szerk.): *A magyar népi tánczene*. Planétás Kiadó, 2000: Budapest

Pesovár Ernő: *A körverbunk szerkezeti felépítése*. In: Martin Gy. (szerk.): *Magyar néptánc hagyományok*. Planétás Kiadó, 1995: Budapest

Piro Krisztina: *A moldvai csángó nyelvjárásról és az északi csángó archaikus imák szóképzéséről*. In: Harangozó Imre (szerk.): *„Ott hul éltek vala a magyarok...” – Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, 2001: Újkígyós

Pozsony Ferenc: *Szeret vize martján*. 1994: Kolozsvár

Sárosi Bálint: *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Planétás Kiadó, 1998: Budapest

Seres András – Szabó Csaba: *Csángómagyar Daloskönyv. Moldva 1972-1988*. Héttorony Könyvkiadó, 1989: Budapest

Tánczos Vilmos: *Hányan vannak a moldvai csángók?* In: *Magyar Kisebbség*. Új f. III, 1997. 1-2 sz. 370-390.

Tátrai Zsuzsanna – Karácsony Molnár Erika: *Jeles napok, ünnepi szokások*. Planétás Kiadó, 1997: Budapest

Tótfalusi István: *Magyar szótörténeti szótár*. Anno, 2001: Budapest

Zoltán Eszter: *A moldvai csángók táncairól ma*. In: Balogh S. (szerk.): *Moldvai hangszeres dallamok*. Etnofon Kiadó, 2001: Budapest

Hangzóanyagok:

CD-melléklet. Balogh S. (szerk.): *Moldvai hangszeres dallamok.* Etnofon Kiadó, 2001: Budapest

Honn vagysz-e, honn vagysz-e... Etnofon Kiadó, 2003: Budapest

Mandache Aurel hegedül. Etnofon Kiadó, 2002: Budapest

Moldvai csángó-magyar hangszeres népzene. Buták György lujzikalogari kobzos emlékére. Dr. Stuber György moldvai helyszíni felvételei, Petrás Incze János Alapítvány

További gyűjtések hagyományos felállásban muzsikáló, moldvai adatközlő muzsikusoktól, a felvételek egy része Moldvában, más részük Budapesten táncházakban készült.

Nem hagyományos zenekari felállásról tanúskodó gyűjtés: Bacioi-i fanfárosok, 1994. szeptember 21. Marczibányi tér, Pénzes Géza felvétele

A Tatros együttes előadásában a Guzsalyas Táncegyüttes egy koreográfiájának részlete, 2001.

A Fakutya zenekar stúdiófelvétele a Szolnoki Denevér Stúdióból, 2003. október

Egyéb források:

Karácsony Molnár Erika gyűjtése Diószénből, 2002-ben: *Beszélgetés Habea Bori néni*vel.

SYMA Rendezvénycsarnokban 2004. március 28-án, 14-17 óra között tartott beszélgetés, vitafórum, *Mi a magyar a moldvai csángók zenéjében?* címmel.

A CD-melléletről

A hangzóanyagban a *szerba sztudencilor* nevű táncdallamot több, egészen pontosan öt hangszeren is előadják. E szerkesztéssel kívántam elérni, hogy a dallam különböző, az adott hangszer megszólaltatási módjához illeszkedő variánsai is érzékelhetőek legyenek.

Legedi László István *szerba sztudencilorjai* Pásztor Ferenc gyűjtéséből valók.

Fehér Márton *Zdrobuleancaja* Vizeli Balázs és Havasréti Pál 1994-es gyűjtéséből származik, Külső-Rekecsinből.

Fehér Márton és fiai *Serény magyarosa* a Kerényi Róbert szerkesztésében megjelent *Honn vagysz-e, honn vagysz-e...* (Etnofon Kiadó, 2003:Budapest) lemezen található.

Istók Pál és Zsitár Márton *szerba sztudencilorjai* Nagy Bercel 1994-es forrófalvi gyűjtéséből valók.

Farkas Péter cicélését Külső-rekecsinben rögzítette Dr. Stuber György.

Gyöngyös János *övese* a Kerényi Róbert szerkesztésében megjelent *Honn vagysz-e, honn vagysz-e...* (Etnofon Kiadó, 2003:Budapest) lemezen található.

A Bacioi-i Fanfárosokról készült felvételt Pénzes Géza rögzítette, a Marczibányi téri Művelődési Központban, 1994. szeptember 21-én.

A bogyiszlói adatközlők felvételét Barna György bocsátotta rendelkezésemre.

A Fakutya zenekar felvétele 2003. októberében Szolnokon készült a Denevér Stúdióban.

A Tatros együttes a Guzsalyas Táncegyüttes részére 2001-ben készítette a CD-n hallható számot.

Legedi László István *szerbája* pedig Tündik Tamás Budaörsön felvett gyűjtéséből való, 2001-ből.